

De Compagnie
 begun, met 12
 een halve
 Cavell,
 en 12 ande
 koppen voor
 daer booven 8
 Zinder zijde
 Corpus van
 wijck zijn
 den 21.

De Compagnie
 begun, met 12
 een halve
 Cavell,
 en 12 ande
 koppen voor
 daer booven 8
 Zinder zijde
 Corpus van
 wijck zijn
 den 21.

De Compagnie
 begun, met 12
 een halve
 Cavell,
 en 12 ande
 koppen voor
 daer booven 8
 Zinder zijde
 Corpus van
 wijck zijn
 den 21.

1	J. J. J. J.
2	J. J. J. J.
3	J. J. J. J.
4	J. J. J. J.
5	J. J. J. J.
6	J. J. J. J.
7	J. J. J. J.
8	J. J. J. J.
9	J. J. J. J.
10	J. J. J. J.
11	J. J. J. J.
12	J. J. J. J.
13	J. J. J. J.
14	J. J. J. J.
15	J. J. J. J.
16	J. J. J. J.
17	J. J. J. J.
18	J. J. J. J.
19	J. J. J. J.
20	J. J. J. J.
21	J. J. J. J.
22	J. J. J. J.
23	J. J. J. J.
24	J. J. J. J.

Het bioscoopleven in de Veenkoloniën

Een bedrijfshistorische analyse van bioscoopondernemer Abeln over een periode van 85 jaar

Merel Wijnen
 3839184
 Bachelor eindwerkstuk
 Thunnis van Oort
 Theater-, film- en televisiewetenschap
 Universiteit Utrecht
 2014, blok 3
 10 juni 2014

Alle tabellen en figuren worden in de bibliografie verantwoord

Met dank aan:

Thunnis van Oort

Arinde Jonker

Jord Homan

Tom Jager

Inhoudsopgave

Inleiding	03
Theoretisch kader & methode	05
Reisbioscoop Cinema Hollandia: de wortels van een familiebedrijf	07
Vaste bioscopen: parallellisatie & specialisatie	14
Conclusie	25
Bibliografie	28
Bijlage 1: Diepte-interview Abel Abeln	31
Bijlage 2: Speech Jan Mooibroek	38
Bijlage 3: Gebruikte gegevens plattegronden	40

Inleiding

In de filmwetenschap is een groeiende aandacht voor de sociaal-economische ontwikkelingen in de bioscooppraktijk. Deze ontwikkelingen gaan hand in hand met nieuwe aandacht voor de bioscoop als onderdeel van een kleine, lokale gemeenschap. Zodoende wordt de bioscoop niet meer alleen bestudeerd in een moderne en kosmopolitische context, maar steeds meer binnen de regionale en lokale filmpraktijk. Allen beweert dat, wanneer gekeken wordt naar de bioscoopbeleving in dorpse gemeenschappen, we veel meer te weten komen over film als sociaal fenomeen in een nationale context, omdat vaak een groot deel van het bioscooppubliek afkomstig is van het platteland. Door het bioscoopbezoek niet enkel als grootstedelijke vrijetijdsbesteding te beschouwen worden allerlei tot dusver nog onbekende bioscooppraktijken zichtbaar. Op die manier wordt het bioscoopbezoek van de zwarte Amerikanen, evenals de religieuze bezoekersbeperkingen binnen sommige protestantse gemeenschappen in het Zuiden van de Verenigde Staten blootgelegd.¹ Uit het beperkte onderzoek blijkt dat de bioscoopervaring op het platteland wezenlijk anders is dan die in de stad.²

Voor de Nederlandse filmgeschiedenis geldt vanzelfsprekend een andere problematiek dan bijvoorbeeld rassenkwesties in de Verenigde Staten. Desalniettemin lijkt Allens benadering ook toepasbaar op agrarisch Nederland. Thissen, Van der Velden en Van Oort pleiten voor een gedetailleerde benadering van de bioscoopcultuur vanwege de regionale (en soms zelfs per plaats) verschillende bioscoopcultuur.³ Zij benadrukken de noodzaak van het van onderaf onderzoeken van de bioscooppraktijk door uit te gaan van grote sociaal-economische en culturele diversiteit binnen Nederland. Elke regio kent eigen gewoonten en dient daarvoor apart, in de eigen context, bestudeerd te worden.⁴ De grote diversiteit in het Nederlandse bioscooppubliek wordt zichtbaar wanneer gekeken wordt naar de verschillende sociale, culturele en economische omstandigheden. Lokale studies naar de bioscooppraktijk dragen daardoor bij aan een beter begrip van de nationale complexiteit van het bioscoopbezoek.⁵

Ook dit onderzoek wil bijdragen aan deze microbenadering. Er wordt gekeken naar de bedrijfseconomische context van de Noord-Nederlandse bioscooponderneming Abeln. De nadruk ligt hierbij op het langetermijnperspectief van de onderneming door naar de bedrijfsgeschiedenis over een

---

¹ Robert C. Allen, 'Decentering Historical Audience Studies: A Modest Proposal,' in *Hollywood in the Neighborhood. Historical Case Studies of Local Moviegoing*, geredigeerd door Kathryn Fuller-Seeley, 20-33 (Berkeley: University of California Press, 08), 26 – 33.

² Allen, 'Decentering Historical Audience Studies: A Modest Proposal,' 21 – 23.

³ Judith Thissen & André van der Velden, 'Klasse als factor in de Nederlandse filmgeschiedenis: een eerst verkenning,' in *Tijdschrift voor de Mediageschiedenis* 12, nr. 1 (2009):50 – 72.

⁴ Thunnis van Oort, *Film en het moderne leven. Het bioscoopwezen tussen commercie en katholieke cultuurpolitiek (1909-1929)* (Hilversum: Verloren, 2007).

⁵ Mark van den Heuvel, 'Jeugd tussen traditie en moderniteit: transformaties van naoorlogse jeugdcultuur en het beheer over de jeugd,' in *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*, geredigeerd door Paul Luykx en Pim Slot (Hilversum: Verloren, 1997).

periode van 85 jaar te kijken. Ik zoom in op de Veenkoloniën; een gebied in de regio Oost-Groningen en Noord-Drenthe dat economisch gekenmerkt wordt door veenaafgraving en landbouw. Juist door te kijken naar de ondernemingsstrategie over een langere periode wordt duidelijk hoe bioscooponderneming Abeln is omgegaan met steeds veranderende economische of politieke omstandigheden. Omdat er vrijwel geen interne bedrijfsgegevens bekend zijn, zal de bedrijfsstrategie geanalyseerd worden aan de hand van feitelijke bedrijfskeuzes die door de onderneming zijn gemaakt. Zo wordt geprobeerd antwoord te geven op de vraag:

Hoe veranderde de bedrijfsstrategie van bioscoopondernemer Abeln over de periode van 85 jaar specifiek gelet op de aspecten expansie, krimp, parallellisatie en differentiatie?

De bioscoopfamilie Abeln is interessant voor dit onderzoek omdat zij al 85 jaar films vertoont in de regio Groningen en Drenthe. In de jaren twintig exploiteerde Abeln reisbioscoop 'Cinema Hollandia'; in de jaren vijftig kreeg het bedrijf verschillende vaste bioscopen; en vanaf de jaren zeventig tot op de dag van vandaag worden er films vertoond in een servicebioscoop: een bioscoop waar tijdens de film drankjes en hapjes worden geserveerd en er dus geen pauze nodig is. Al die tijd heeft het familiebedrijf zich staande gehouden en zich geweed tegen dalende bezoekersaantallen of andere crises. In dit bedrijfshistorisch onderzoek, dat zich richt op het langetermijnperspectief van het bedrijf, zal bioscoopondernemer Abeln onderzocht worden aan de hand van expansie, krimp, differentiatie en parallellisatie. In de volgende paragraaf worden deze begrippen nader uitgelegd alsmede het theoretisch kader van dit onderzoek en de gehanteerde methode. Daarna wordt aan de hand van secundaire literatuur ingegaan op de sociaal-economische kenmerken van de regio Oost-Groningen en Noord-Drenthe. Vervolgens wordt aan de hand van een analyse van de correspondentie tussen de brancheorganisatie NBB, reisbioscoopexploitanten en Abeln, gekeken naar de bedrijfsstrategie van 'Cinema Hollandia'. Hier zal de nadruk liggen op een verandering in concurrentiepositie als gevolg van de rayonverdeling die door de NBB was opgemaakt. Dan zullen, naast opnieuw de concurrentiepositie van Abeln te analyseren, de thema's expansie, krimp, parallellisatie en differentiatie aan bod komen. Aan de hand van deze thema's wordt gepoogd inzicht te krijgen in de externe factoren die van invloed waren op de bedrijfsvoering van het bedrijf met tot doel antwoord te geven op de centrale vraag in dit onderzoek.

Theoretisch kader & methode

Dit onderzoek richt zich op de lokale en sociaal-economische context van het bioscoopwezen en past daarmee in de traditie van de New Film History, waarbij niet alleen meer de culturele maar ook de bedrijfseconomische kant van de bioscooppraktijk onderzocht wordt. Een van de eerste filmwetenschappers die de bioscooppraktijk benaderde vanuit een meer regionaal en bedrijfshistorisch perspectief is Waller. In zijn onderzoek naar de bioscooppraktijk in verschillende staten van Amerika kijkt hij naar de lokale verschillen in bioscoopbezoek zoals klassendiversiteit of de invloed van religie. Hierdoor staat niet meer alleen de film als esthetisch fenomeen centraal, maar wordt ook de context waarin film wordt bekeken belicht. Waller onderzoekt het verschil tussen de economische omstandigheden en strategieën tussen bioscopen in de grote stad en de kleine gemeenschap.⁶ Ook Thissen is geïnteresseerd in de lokale bioscooppraktijk. Er is volgens haar in de filmwetenschap te weinig aandacht voor de sociaalhistorische dimensie. Ondernemerspraktijken en –strategieën worden veelal onderzocht in termen van culturele bemiddeling waardoor er te weinig aandacht is voor film als handelswaar. Hierdoor worden bioscoopondernemers nauwelijks zichtbaar als ondernemer. Thissen stelt dat een beter inzicht in het economisch handelen van bedrijven en ondernemers in de filmsector een nieuw licht kan werpen op zaken als bestedingspatronen en smaakvoorkeuren van het publiek. Zeker wanneer er wordt gekeken naar micro-economische processen kan het filmbezoek als sociaal fenomeen worden verklaard.⁷

De benadering van Waller, Thissen, van Oort en van der Velden verschilt van de wijze waarop Dibbets onderzoek doet naar de bioscooppraktijk. In de filmgeschiedenis vraagt men zich af waarom Nederlanders in vergelijking met buurlanden zo weinig naar de bioscoop gaan. Dibbets analyseert dit probleem, in tegenstelling tot bovengenoemde wetenschappers, van bovenaf. Hij kijkt naar de invloed van de verzuiling en de macht van de Nederlandse Bioscoopbond (NBB). De bioscopen waren, in tegenstelling tot de kranten en de omroepen, geen onderdeel van het verzuilde bestel. Om geen aanhangers van geloofsovertuigingen tegen het hoofd te stoten durfden bioscoopexploitanten vaak geen maatschappijkritische films te programmeren. Daarnaast had volgens Dibbets de NBB (de overkoepelende belangenorganisatie van bioscoopexploitanten, -distributeurs en –producenten) een kartelpositie, waardoor jarenlange prijsafspraken en oneerlijke concurrentie de markt beïnvloedden, wat veelal een negatief effect had op het bioscoopbezoek.⁸

---

⁶ Gregory A. Waller, 'Imagining and Promoting the Small-Town Theater,' in *Cinema Journal* 44, nr. 3 (Lente 2005), 3 – 15.

⁷ Judith Thissen, 'Filmgeschiedenis tussen cultuur en economie,' Themanummer, *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 13, nr. 2 (2010), 7.

⁸ Karel Dibbets, 'Het taboe van de Nederlandse filmcultuur. Neutraal in een verzuild land,' in *Tijdschrift voor de Mediageschiedenis* 9, nr. 2 (2006): 46-64.

Van Gerwen en De Goey stellen dat ondernemers als personen grotendeels onzichtbaar zijn binnen bedrijfshistorisch onderzoek terwijl zij juist een centrale plaats binnen het onderzoek dienen te hebben.⁹ De keuzes en verlangens van de ondernemer staan in directe relatie tot de context van het bedrijf. De context is zeer breed: het zijn alle externe factoren die van invloed zijn op de onderneming en het ondernemerschap, zoals politieke, culturele of economische.¹⁰ In dit onderzoek zal ook deze brede benadering van ondernemingscontext worden gehanteerd. Hiermee wordt geprobeerd aan te geven welke externe factoren—hoe breed dan ook—van invloed kunnen zijn op de onderneming. Hierin zal de nadruk liggen op de volgende externe factoren: de invloed van de NBB, de concurrentie van andere bioscoopondernemingen of ander vermaak (zoals de televisie) en de invloed van bezoekersaantallen op de bedrijfsvoering van Abeln.

Sluyterman stelt dat leiders van een bedrijf plannen maken, kansen grijpen en proberen obstakels te overwinnen en zodoende hun bedrijf vormgeven. Zij stelt dat het vooral interessant is te kijken naar ondernemingsstrategieën over een lange periode, omdat daaruit blijkt hoe ondernemers omgaan met steeds veranderende economische of politieke omstandigheden.¹¹ Omdat in dit onderzoek over een lange periode wordt gekeken naar het familiebedrijf Abeln, wordt uitgegaan van Sluytermans definitie van strategie: de hoofdkeuzes die gemaakt worden bij het leiden van een bedrijf. Sluyterman zegt dat de bedrijfsstrategie op twee manieren te onderzoeken is: enerzijds kan men kijken naar de geplande strategie (dit zijn de weloverwogen plannen die ontworpen zijn als de beste manier om het bedrijf vooruit te helpen); anderzijds kan men kijken naar de feitelijke strategie. In het bedrijfshistorisch onderzoek komt dit laatste veel vaker voor, vooral doordat bedrijven in het begin van de twintigste eeuw niet gewend waren hun bedrijfsstrategieën openbaar te maken.¹² Omdat er vrijwel geen bedrijfsgegevens van Abeln bewaard zijn gebleven wordt in dit onderzoek vooral de feitelijke bedrijfsstrategie van Abeln geanalyseerd. Sluyterman stelt dat een bedrijfsstrategie onderzocht kan worden door te kijken naar de externe organisatie van een bedrijf.¹³ De externe factoren zullen worden besproken door te kijken naar vier bedrijfsstrategieën: expansie, krimp, parallellisatie en differentiatie. Parallellisatie betekent dat een bedrijf het productassortiment gaat uitbreiden, terwijl differentiatie juist betekent dat een bedrijf zich gaat specialiseren in één product en daarmee bedrijfskolommen afstaat.¹⁴ Ik gebruik deze begrippen omdat onderneming Abeln in de jaren vijftig uitbreidde met vaste bioscopen en ondertussen het productaanbod

---

⁹ Jacques van Gerwen & Ferry de Goey, *Ondernemers in Nederland: variaties in ondernemen* (Boom: Amsterdam, 2008), 13.

¹⁰ Gerwen & De Goey, *Ondernemers in Nederland*, 20 – 22.

¹¹ Keetie Sluyterman, *Kerende kansen: het Nederlandse bedrijfsleven in de twintigste eeuw* (Boom: Amsterdam, 2003), 12

¹² Sluyterman, *Kerende kansen*, 13.

¹³ *Ibidem*, 14.

¹⁴ P. de Boer & M.P. Brouwers, *Basisboek bedrijfseconomie*, negende druk (Groningen: Noordhoff uitgevers, 2011), 42.

uitbreidde met verschillende horecagelegenheden. In de jaren zeventig kromp het bedrijf en differentieerde het door zich te specialiseren in de servicebioscoop. De besproken literatuur wordt beknopt aan het einde van elke paragraaf vergeleken met de bevindingen uit dit onderzoek.

Reisbioscoop Cinema Hollandia: de wortels van een familiebedrijf

In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de vraag welke invloed de rayonverdeling van de NBB had op de concurrentiepositie van reisbioscoop 'Cinema Hollandia' en hoe dit de bedrijfsstrategie van Abeln beïnvloedde. Allereerst wordt het sociaal-economische klimaat en de geografische kenmerken van de Groningse Veenkoloniën besproken. Zo ontstaat er een beter beeld van de regio waarin de firma Abeln ontstond. Vervolgens wordt gekeken naar de bedrijfsstrategieën van reisbioscoop 'Cinema Hollandia' aan de hand van een analyse van correspondentie tussen de Nederlandse Bioscoop Bond (NBB), 'Cinema Hollandia' en andere reizende bioscoopexploitanten. De analyse richt zich vooral op correspondentie uit 1948 en 1949, toen door de NBB besloten werd een rayonverdeling (per plaats mocht maar één reisbioscoopondernemer films vertonen) te maken en een uniforme overeenkomst tussen reisbioscopen en zaalverhuurders verplicht te stellen. Het doel van de NBB was grip te krijgen op de reisbioscopen en onderlinge concurrentie tegen te gaan. Door te kijken naar een individuele bioscoopondernemer wordt de invloed van de NBB op de particuliere (reis)bioscoopondernemer zichtbaar.

Halverwege de 19de eeuw emigreerde de familie Abeln vanuit Duitsland naar Nederland en vestigde zich in Musselkanaal.¹⁵ Musselkanaal was een van de vele, relatief jonge veendorpen die het gebied rijk was. Het werd gekenmerkt door veenaftgravingen en de kanalen die voor de uitvoer van het veen gegraven waren.¹⁶ Turfgraverij was daarmee de belangrijkste economische pijler van het gebied. Ook de scheepvaart die voor het vervoer van het turf zorgde en via het uitgebreide waternetwerk vrijwel overal in het gebied mogelijk was, werd een belangrijke bedrijfstak. De afgegraven gronden werden gebruikt als landbouwgronden.¹⁷ Deze drie basisbedrijfstakken zorgden voor nieuwe economische nijverheid, zoals

---

¹⁵ Speech Jan Mooibroek ter gelegenheid van 65-jarig jubileum familiebedrijf Abeln, 1998.

¹⁶ J.F. Voerman, *Verstedelijking en migratie in het Oost-Groningse veengebied, 1800 – 1940* (Assen: Koninklijke Van Gorcum, 2001), 18 - 20.

¹⁷ Voerman, *Verstedelijking en migratie in het Oost-Groningse veengebied*, 33 – 34.

scheepsbouw. Maar ook modernere industrieën zorgden halverwege de 19de eeuw voor werkgelegenheid in de regio. Voorbeelden hiervan zijn de textiel- en aardappelzetmeelindustrie.¹⁸

In 1893 verhuisde de familie Abeln naar het in Drenthe gelegen Emmer-Compasuum, eveneens een typisch veendorp 20 kilometer ten zuiden van Musselkanaal (vlakbij de Duitse grens). Hier werd door Johannes Abeln een hotel met café geopend, als ook een manufacturenbedrijf. Een manufacturenbedrijf was een fabriekswinkeltje waar verschillende huisnijverheidsproducten werden gemaakt, zoals textiel.¹⁹ Het centraal gelegen pand bevond zich aan het Hoofdkanaal en bij een halte van de paardentramlijn Groningen-Coevorden.²⁰ Het horecabedrijf was een echte trekpleister en het maakte optimaal gebruik van de transportnetwerken voor veen en andere producten. Daarnaast was Johannes Abeln actief als commissionair, wat betekende dat hij de uit Duitsland geïmporteerde aardappels controleerde. Vanaf halverwege de jaren tien werden er filmvoorstellingen in het café gegeven en zo kwam Koos Abeln, de zoon van Johannes, in aanraking met film. Buiten kermissen, markten en de uitvoeringen van plaatselijke verenigingen, waren er vrijwel geen andere uitgaansmogelijkheden in de Veenkoloniën. De reisbioscoop, moet een verandering teweeg hebben gebracht in de vrijetijdsbesteding van de plaatselijke bevolking.²¹

Opmerkelijk is dat er pas in 1933 een vergunning werd verkregen voor de vertoning van films in café Abeln.²² Onduidelijk is of Abeln hiervoor zonder toestemming van de NBB of de gemeente films vertoonde, of dat de NBB pas begin jaren dertig grip kreeg op de vertoning van films in cafés en zalen. Toen rond 1921 op een Duits aardappelschip een filmprojector werd aangetroffen, probeerde Koos zijn vader over te halen ‘het ding’ voor hem aan te schaffen. ‘Cinema Hollandia’ was geboren. Koos reisde met zijn projector langs cafés en zaaltjes in de provincies Groningen, Drenthe en zelfs Noord-Holland.

In deze periode kregen landbouwgebieden (en dus ook de Veenkoloniën) door de beurskrach van New York in 1929 te maken met de landbouwcrisis, die verergerde in de jaren dertig. Een belangrijke oorzaak van die crisis was dat de productiviteit in de landbouw langzamer toenam dan de rest van de economie. Daarnaast daalden de prijzen door voortdurende overproductie van grondstoffen, soms zelfs met 50 procent. Dit had grote werkloosheid tot gevolg, zeker in een streek die economisch sterk afhankelijk was van landbouw en turfgraverij.²³ Welke invloed de landbouwcrisis op het horeca- en bioscoopwezen had is onzeker. Enerzijds heeft de crisis wellicht voor een groeiende behoefte naar

---

¹⁸ Ibidem, 48 – 50.

¹⁹ Wikipedia Free Encyclopedia, ‘manufactuur bedrijf’, via: [http://nl.wikipedia.org/wiki/Manufactuur_\(bedrijf\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Manufactuur_(bedrijf)).

²⁰ Abel Abeln, geïnterviewd op 27 februari 2014, bestand 1, 37:25.

²¹ Ben ten Velde, ‘In de ban van het witte doek,’ in *Emmer Courant*, 17 december 1991.

²² Speech Jan Mooibroek.

²³ Martin H. Meurs, *Een beeld van een provincie: Groningen in de twintigste eeuw* (Assen: Koninklijke van Gorcum, 2006), 27 – 29.

goedkoop vermaak gezorgd, anderzijds is het de vraag hoeveel de inwoners van het Veengebied aan amusement te besteden hadden.

Gedurende deze onzekere jaren ontstond er een nieuwe manier van vertonen waarbij reisbioscoopexploitanten een café of zaal afhuurden om er films te vertonen. De reisbioscoopexploitanten spraken met de zaalverhuurder een huurprijs af, vaak een percentage van de recette (de bruto inkomsten uit de kaartverkoop). Cafés en zalen kregen in de jaren dertig steeds vaker zelf een filmprojector en sommige caféhouders leerden deze ook te hanteren. ‘Cinema Hollandia’ hoefde hierdoor enkel de filmkopie aan te leveren.²⁴ Volgens Abel Abeln, de zoon van Koos, zorgde deze vertoningscontext voor een voordelige samenwerking: de bioscoopexploitant had bijvoorbeeld geen uitgaven aan het onderhouden van een locatie, en de filmavonden zorgden voor meer klandizie bij de zaalverhuurder of de café-eigenaar.²⁵

Tijdens de oorlogsjaren bleef Abeln met ‘Cinema Hollandia’ filmvoorstellingen verzorgen, weliswaar met afgedankte apparatuur, want drie kofferprojectoren werden door de bezetter in beslag genomen. Na de oorlog was de vraag naar film enorm waardoor er een wildgroei aan reisbioscopen ontstond.²⁶ Om controle over de reisbioscopen te houden en de onderlinge concurrentie tegen te gaan, zorgde de NBB eind jaren veertig met de ‘rayonverdeling’ voor striktere voorwaarden voor de exploitatie van een reisbioscoop. Afhankelijk van het aantal voorstellingen werden de filmvertoners door de NBB opgedeeld in drie categorieën. Ondernemingen die minder dan 30 voorstellingen per plaats per jaar verzorgden werden ‘reisbioscopen’ genoemd, ‘b-bioscopen’ waren de bioscoopondernemingen die minstens 31 en maximaal 124 dagen per jaar films vertoonden per plaats en ‘a-bioscopen’ waren de permanente bioscopen (met een vaste cabine) die meer dan 156 dagen per jaar films vertoonden.²⁷ Onder welke categorie bioscoopondernemer Abeln viel na deze bepaling is onduidelijk. Abeln zelf noemde ‘Cinema Hollandia’ op het briefpapier een reisbioscoop.²⁸

Wat veranderde er door het aangepaste beleid van de NBB en hoe had dit invloed op de feitelijke bedrijfsstrategie van Abeln? De belangrijkste veranderingen voor de reisbioscoopexploitanten waren de rayonverdeling en de uniforme overeenkomst tussen zaalverhuurder en filmvertoner.²⁹ De NBB verplichtte alle reisbioscoopexploitanten de plaatsen door te geven waar voorstellingen werden gegeven,

---

²⁴ Interview Abel Abeln, bestand 1, 39:27.

²⁵ Interview Abel Abeln, bestand 1, 40:50.

²⁶ Dibbets. *Bioscoopketens in Nederland*, 18 – 19.

²⁷ Archief Nederlandse Bioscoopbond, Inv., Nr. 306: gewijzigd algemeen bedrijfsreglement.

²⁸ Archief Nederlandse Bioscoopbond, Inv., Nr. 1002: correspondentie Abeln.

²⁹ Archief Nederlandse Bioscoopbond, Inv., Nr. 306: gewijzigd algemeen bedrijfsreglement.

evenals het aantal voorstellingen. Aan de hand van deze gegevens werd in 1949 een definitieve rayonverdeling gemaakt waarbij overeengekomen werd dat iedere reisbioscoopexploitant zijn eigen rayon van films mocht voorzien en daarin niet gehinderd werd door concurrerende filmvertoners. Daarnaast dienden de exploitanten van ieder café of iedere zaal waar zij films vertoonden een schriftelijke, door de NBB bepaalde overeenkomst, af te sluiten met de zaalverhuurder. In deze overeenkomst stond onder andere dat de huurprijs van het pand niet meer dan 20% van de recette mocht bedragen.³⁰

Uit de bronnen die er zijn, kan worden opgemaakt dat Abeln in Drenthe, Groningen, Noord-Holland en Friesland (maar dan alleen in Dokkum) films vertoonde. Uit een verzoek van Abeln aan de NBB tot dispensatie voor de prijsverlaging van de entreprijzen in 1948 blijkt dat ‘Cinema Hollandia’ de reisroute ‘Emmer-Compascuum en omstreken’ met eigen materiaal verzorgde, terwijl de route ‘Alkmaar en omstreken’ samen met twee andere reisbioscoopexploitanten werd verzorgd.³¹ Abeln had een samenwerkingsafpraak met twee andere reisbioscoopexploitanten. Omdat de gezamenlijke opbrengsten meer dan f45.000,- bedroegen, werden de drie bioscoopondernemers door de NBB gedwongen hun entreprijzen te verlagen.³² Omdat het niet om een gezamenlijk onderneming ging, maar om een samenwerkingsverband tussen drie bioscoopexploitanten was Abeln het niet eens met verplichte prijsverlaging en vroeg dispensatie aan. De individuele jaaropbrengst van Abeln kwam namelijk niet boven de f45.000,-. Op welke manier dit samenwerkingsverband verder functioneerde is echter onduidelijk. Wel kan hieruit worden opgemaakt dat Abeln in dit geval samenwerking met zijn concurrenten verkoos boven een concurrentiestrijd. Het bedrijf deelde de opbrengst en kon hierdoor waarschijnlijk onderling de filmkopieën laten rouleren waardoor de diversiteit van films in de regio werd vergroot. Volgens Abel had zijn vader ook samenwerkingsafspraken gemaakt met Miedema —zijn grootste concurrent in de provincie Drenthe. Abeln en Miedema hadden dus al in de jaren dertig onafhankelijk van de NBB afspraken gemaakt over het ‘territorium’ waarin ze films mochten vertonen. Hierin was beslist dat Miedema films vertoonde in Emmen en Abeln de omliggende dorpen, waaronder Klazienaveen.³³

In het dispensatieverzoek worden ook enkele financiële bedrijfsgegevens genoemd, zoals de bruto jaaropbrengst uit 1947. De opbrengst in de regio Emmer-Compascuum bedroeg f23.213,- en de opbrengst in de regio Alkmaar f24.577,-. Vanwege zijn samenwerking met twee andere exploitanten ontving Abeln zelf maar een derde van de opbrengst. De gemiddelde prijs van een toegangkaart

---

³⁰ Archief Nederlandse Bioscoopbond, Inv., Nr. 306: gewijzigd algemeen bedrijfsreglement.

³¹ Archief Nederlandse Bioscoopbond, Inv., Nr. 1002: correspondentie Abeln, 1948.

³² Bij een jaaropbrengst van meer dan f 45.000 lijkt de NBB de toegangsprijs te verlagen.

³³ Velde, ‘In de ban van het witte doek.’

was f0,75 cent; hetzelfde bedrag dat concurrent Miedema voor een voorstelling vroeg.³⁴ Het aantal plaatsen varieerde van 100 tot 300 plaatsen per bioscoop, waar gemiddeld tien voorstellingen per week door 'Cinema Hollandia' werden verzorgd. Waarschijnlijk werden er dus (misschien wel op verschillende plekken tegelijkertijd) middag- en avondvoorstellingen gegeven. Onduidelijk is echter of dit aantal alleen door Abeln werd verzorgd, of in samenwerking met zijn twee partners in Noord-Holland. Verdere financiële gegevens tonen aan dat de filmhuur de hoogste kostenpost was. Maar liefst 55% van de opbrengst ging hier naartoe (f12.903,-), gevolgd door de theaterhuur van 41% (f9.558,-). Een andere opmerkelijk hoge last waren de reiskosten (f4800,- per jaar).³⁵

Uitgave 1947	Bedragen in guldens
Vermakelijkheidsbelasting	4915, 41
Theaterhuur (20% van recette)	9558, 05
Filmhuur	12903, 30
Afschrijven	2000
Salarissen (incl. sociale lasten 40%, excl. directie)	4860
Onderhoud & reparaties	1000
Schoonmaakkosten	-
Electra & gas	-
Administratiekosten	1040
Uniformkosten	-
Reiskosten (benzine, reparatie, afschrijven)	4800
Reclamekosten	1000
Zakelijke assurantielasten	500
Diverse onkosten, contributie, andere kosten	500
Subtotaal:	- 43.076, 76

Figuur 1

Tussentijds kan worden geconcludeerd dat de invloed van de NBB op een bioscooponderneming als Abeln groot was om de volgende redenen: a) bioscoopondernemingen werden verplicht contractuele afspraken met de zaalverhuurders aan te gaan; b) bij een grotere opbrengst werden de entreprijzen gedwongen verlaagd; c) door de rayonverdeling werd de onderlinge concurrentie tegen gegaan. Dit laatste was niet per definitie negatief voor de individuele bioscoopexploitant, maar voor een ondernemer als Abeln die zelfstandig verschillende afspraken met concurrenten had gemaakt betekende dit waarschijnlijk

³⁴ *Hepkema's Courant*, 16 januari 1948.

³⁵ Alle bedragen zijn afgerond en opgemaakt uit de correspondentie tussen de NBB en reisbioscoopexploitant Cinema Hollandia, Archief Nederlandse Bioscoop Bond, Inv., Nr. 1002.

een inperking van de ondernemingsvrijheid. Deze inperking heeft de feitelijke bedrijfsstrategie van individuele ondernemers waarschijnlijk sterk beïnvloed.

De macht van de NBB wordt nog eens extra duidelijk door de rayonverdeling van 1949 waardoor Abeln zijn samenwerking met twee andere reisbioscoopexploitanten in Noord-Holland verloor. Het rayon 'Noord-Holland' werd namelijk opgedeeld zodat maar één vertoner per plaats films vertoonde. Daar bovenop verloor 'Cinema Hollandia' maar liefst 23 plaatsen in Noord-Holland en kreeg maar twee plaatsen terug.³⁶ Onduidelijk is echter welke afspraken de samenwerkende ondernemers na deze besluiten van de NBB onderling maakten. Aangezien het doel van de rayonverdeling was de onderlinge concurrentie tegen te gaan, kan er vanuit worden gegaan dat het marktaandeel 'Cinema Hollandia' in Noord-Holland verminderde. De vraag rijst dan ook hoe Abeln hiermee is omgegaan. Was het bijvoorbeeld nog wel rendabel om vertoningen in Noord-Holland te verzorgen? Aangezien hierover geen gegevens bekend zijn kan dit alleen worden achterhaald aan de hand van de bedrijfskeuzes die in de jaren na deze rayonverdeling door Abeln werden gemaakt.

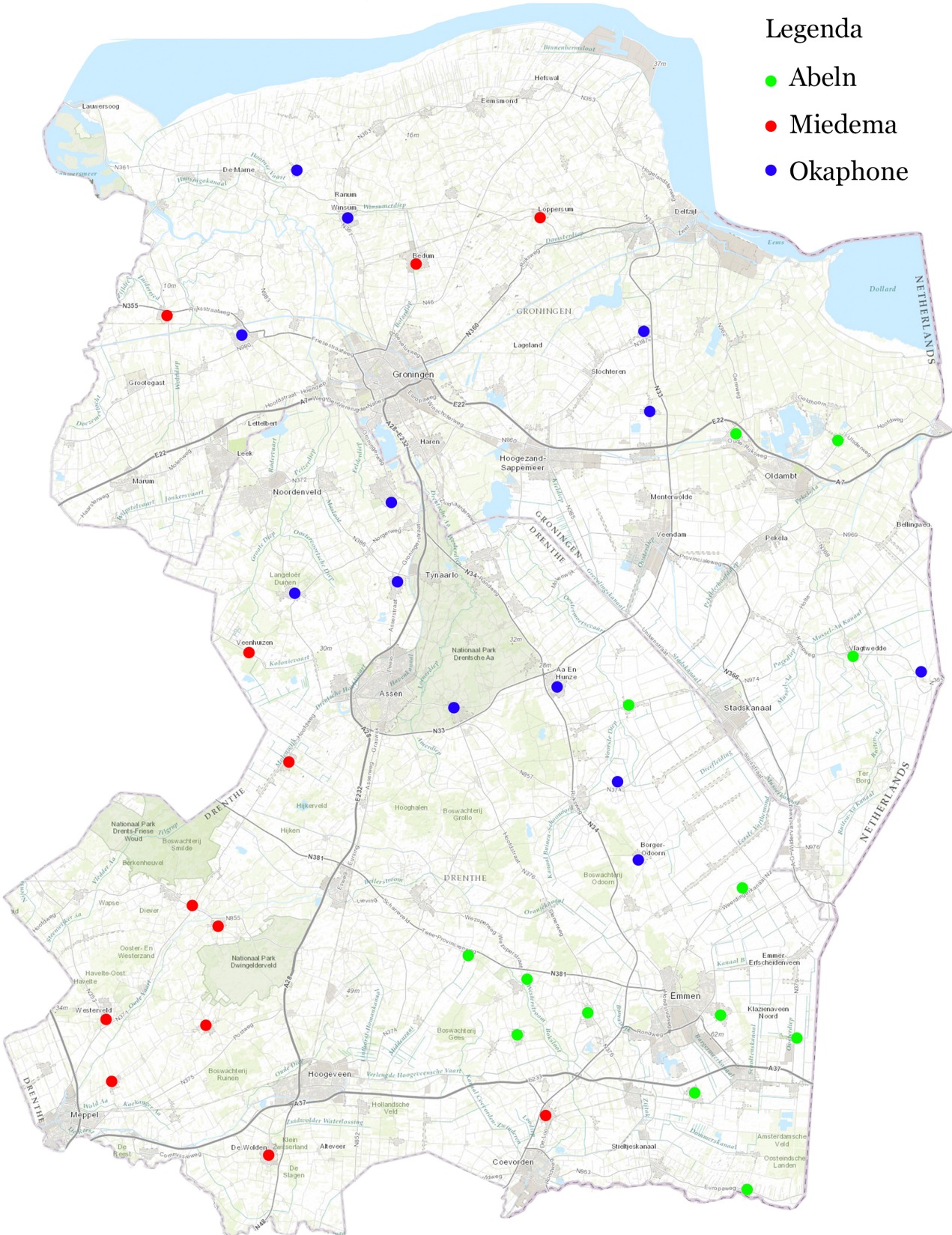
Figuur 2 laat zien welke plaatsen 'Cinema Hollandia' in Drenthe kreeg toebedeeld en waar de twee concurrenten Miedema en Okaphone films vertoonden. Hieruit kan de conclusie worden getrokken dat ieder zijn eigen 'vertoningsregio' had. Toch waren de rayons geen geografisch afgescheiden gebieden. Vooral in de grensgebieden kruisten de concurrenten elkaar.³⁷

---

³⁶ Archief Nederlandse Bioscoop Bond, Inv., Nr. 1002: correspondentie Abeln, 1949.

³⁷ Figuur 2 is opgemaakt met gegevens uit cinemacontext.nl aan de hand van alle dorpen en steden in Groningen en Drenthe volgens wikipedia.nl

Reisbioscopen Groningen en Drenthe 1949

Figuur 2

Vaste bioscopen: parallellisatie & specialisatie

In deze paragraaf wordt antwoord gegeven op de vraag hoe de bedrijfsstrategie van Abeln beïnvloed werd door externe factoren, zoals wisselende bezoekersaantallen. Aan de hand van de volgende vier thema's wordt de strategie achterhaald: expansie, krimp, parallellisatie en differentiatie. Daarbij wordt ook antwoord gegeven op de vraag hoe de concurrentiepositie van Abeln in de loop der jaren veranderde door te kijken naar de geografische concurrentiepositie van Abeln ten opzichte van andere vaste bioscopen in Groningen en Drenthe. Dit wordt gedaan door middel van een analyse van drie plattegronden van de regio.

In de jaren vijftig besloot bioscoopondernemer Abeln dat het tijd was voor de exploitatie van vaste bioscoop naast de b-bioscoop in Café Abeln. Het oog viel op de horecagelegenheid 'De IJzeren Klap', een centraal gelegen gebouw in Musselkanaal dat sinds de oorlog leeg stond. In het pand zat een grote schouwburgzaal waar vóór de oorlog ook al films werden vertoond. Daarnaast waren in het pand een café en restaurant aanwezig. Het was in bezit van Dhr. Bosscher, die het pand graag door Abeln wilde laten exploiteren. Toen Bosscher in 1954 overleed bleek dat niets op papier stond en dat de erfgenaam, Dhr. Kröner, andere bedoelingen had met het pand. Een kort geding stelde Abeln toch voor een deel in het gelijk, en de bioscoop in de theaterzaal werd van 1952 tot 1981 door het familiebedrijf gehuurd.³⁸ De horecaexploitatie kreeg de familie echter niet in handen. Aangezien zij ook de horeca graag wilden exploiteren zegt dit wat over de parallellisatie-strategie van de onderneming. Net als café Abeln wilde de familieonderneming inkomsten genereren uit verschillende producten. Gertrudis Abeln, de vrouw van Koos Abeln, kreeg de directie over de bioscoop en Jan Mooibroek kwam er als operateur te werken.³⁹

In 1953 werd besloten Café Abeln in Emmer-Compascuum te verbouwen tot een echte bioscoop. De bioscoop werd 'Rex' genoemd, met als voornaamste reden dat het een korte naam was, en dus goedkoper in adverteren en verlichting.⁴⁰ Koos Abeln zag toekomst in het bioscoopbedrijf, vooral vanwege de stijgende bezoekersaantallen in de naoorlogse jaren, zo herinnerde Abel Abeln zich. Hij verruilde het hotel voor een grotere zaal met plaats voor 400 man, een balkon en een filmcabine. Er werd echter geen afstand gedaan van het café en de slijterij, waardoor de onderneming niet afhankelijk werd van de bioscoop alleen.⁴¹ Daarnaast bleven volgens Abel ook de verenigingsavonden, bruiloften en partijen een belangrijke inkomstenbron voor de familie. Het grote podium kon worden gebruikt als dans-

---

³⁸ Speech Jan Mooibroek.

³⁹ Interview Abel Abeln, bestand 2, 04:10.

⁴⁰ Interview Abel Abeln, bestand 1, 56:37.

⁴¹ Interview Abel Abeln, bestand 1, 55:30.

of gymnastiekvloer, en de bioscoopstoelen konden worden ingewisseld voor verplaatsbare tafels en stoelen.⁴² Deze parallellisatie zorgde ervoor dat het bedrijf nooit geheel afhankelijk werd van een enkele inkomstenbron. Dalende bezoekersaantallen, en daardoor minder inkomsten uit de kaartverkoop, konden worden opgevangen door inkomsten uit het café, de slijterij of de zaalverhuur. Doordat het bedrijf door de familie werd gerund bleven de extra personeelskosten beperkt.

Koos Abeln wilde verder investeren in het bioscoopbedrijf en zag toekomst in Klazienaveen, een dorp ten zuiden van Emmer-Compascuum waar, in het kielzog van Emmen, het inwonersaantal in de jaren vijftig sterk toenam.⁴³ In eerste instantie probeerde Koos een samenwerking aan te gaan met café-eigenaar Van Dijk die in zijn zaak ook films vertoonde.⁴⁴ Dit liep op niets uit en er werd besloten een geheel nieuw pand te bouwen, hetgeen een flinke investering met zich meebracht.⁴⁵ Hoe dit nieuwe gebouw werd gefinancierd is onduidelijk. Leende de familieonderneming een bedrag bij de bank of werd eigen kapitaal vanuit de andere bedrijven geïnvesteerd in de nieuwe bioscoop? Hoe dan ook, in september 1958 werd begonnen met de bouw van het 'Astra-theater', en met kerstavond werden de eerste films vertoond. De bioscoop kreeg 318 zitplaatsen en een loge.

De expansiedrift van bioscoopondernemer Abeln kan worden geplaatst in een nationale trend. Het bioscoopbedrijf groeide tot eind jaren vijftig. Daarna ontstond een nationale recessie, onder andere door de komst van de televisie, gevolgd door een tienjarige periode van neergang. De crisis, die aan de vraagzijde was begonnen, bereikte in 1970 zijn diepste punt (zie figuur 3).⁴⁶ Volgens Abel was 'Astra' na de opening in 1958 veelvuldig uitverkocht, vooral doordat de a-bioscoop een nieuw fenomeen was in Klazienaveen. De bezoekersaantallen liepen volgens Abel pas rond 1964 terug.⁴⁷

---

⁴² 'Rex bioscoop van Abeln wordt heden avond geopend,' in *Ons Noorden*, vrijdag 18 december 1953.

⁴³ Encyclopedie Drenthe, 'Klazienaveen,' via: <http://www.encyclopediedrenthe.nl/Klazienaveen>.

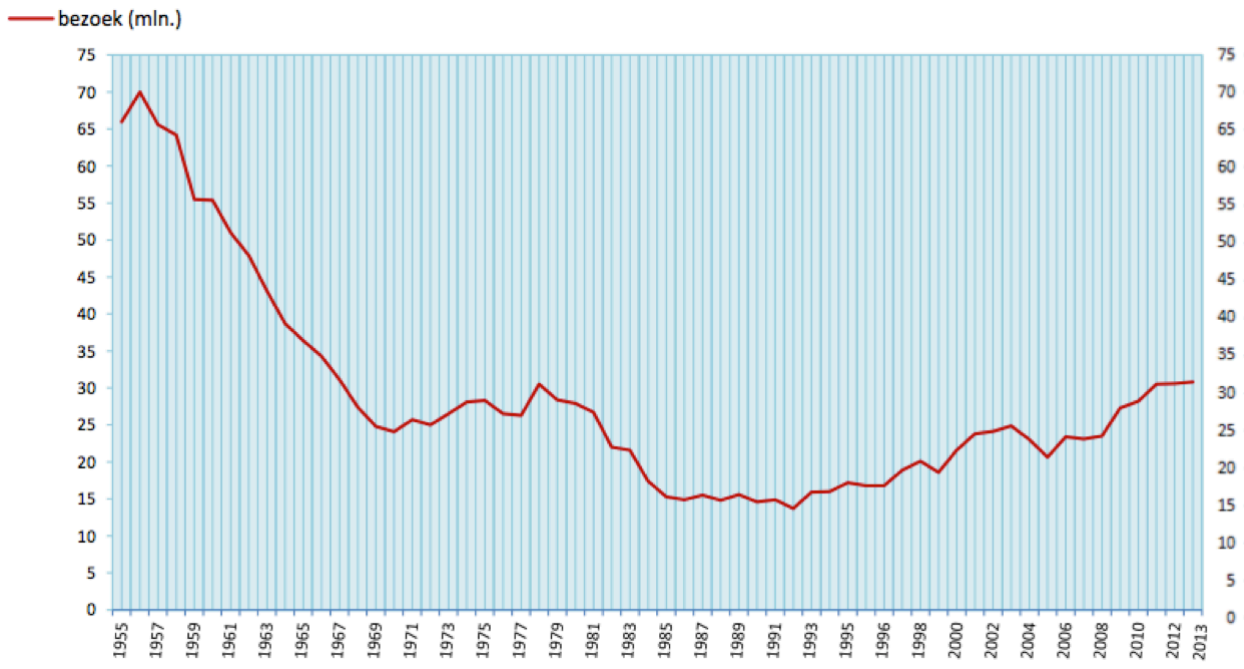
⁴⁴ Jan Mooibroek, *Bewegende beelden, witte doeken: van kermistent tot bioscooptheater* (Stadskanaal, Drukkerij Actief Scheemda, 1998), 116.

⁴⁵ Interview Abel Abeln, bestand 2, 14:12.

⁴⁶ Dibbets, *Bioscoopketens in Nederland*, 19.

⁴⁷ Interview Abel Abeln, bestand 2, 14:12.

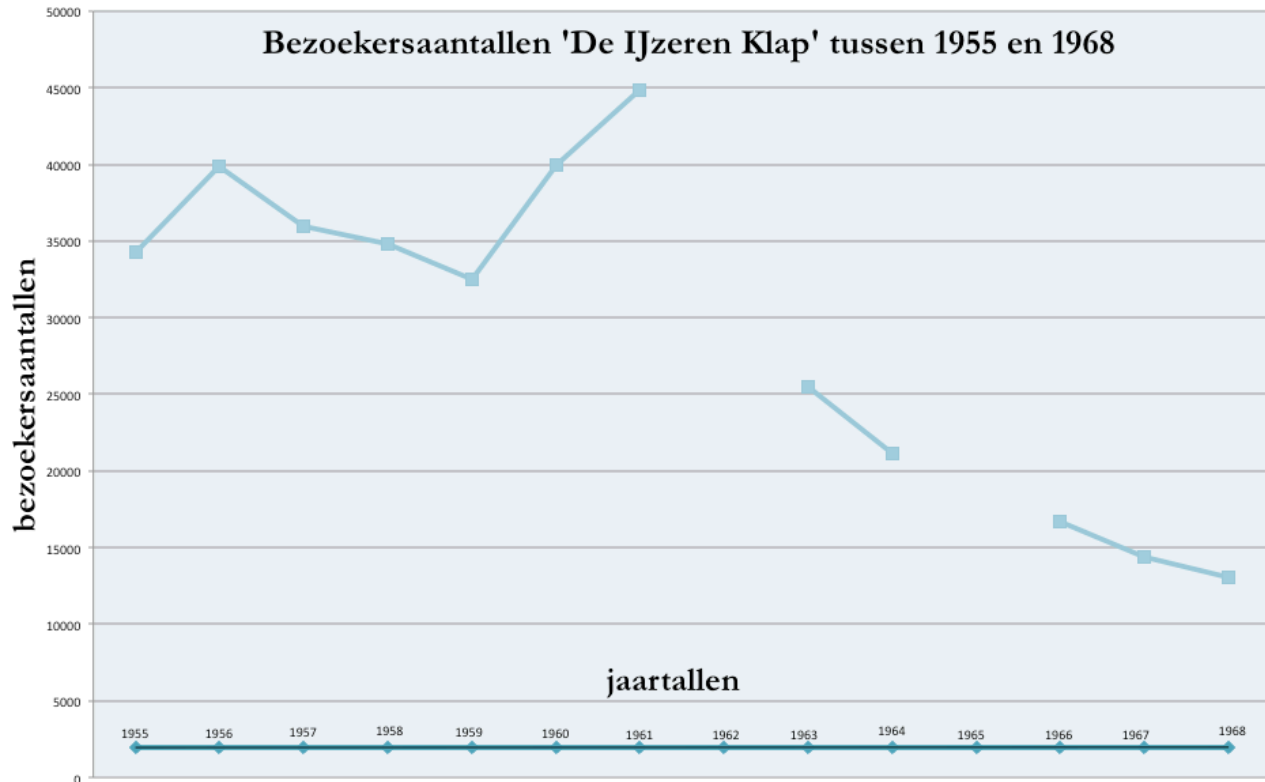
Figuur 3: Landelijk Bioscoopbezoek van 1955 tot 2013.⁴⁸

Gegevens over bezoekersaantallen van ‘Astra’ ontbreken. Als het klopt wat Abel zegt rijst de vraag waarom de bezoekersaantallen in ‘Astra’ pas later terugliepen dan in de rest van Nederland. Naast het feit dat Klazienaveen voor het eerst een bioscoop had was er ook weinig concurrentie van andere vormen van uitgaansvermaak: behalve het verenigingsleven en de kroegen was er enkel de bioscoop. De komst van televisie verstoortte deze gunstige concurrentiepositie van de bioscopen in de regio drastisch. Abeln reageerde op de bezoekersdaling door het productaanbod uit te breiden en investeerde in een slijterij die, net zoals in Emmer-Compascuum, aan de bioscoop grensde.⁴⁹ Wederom was het familiebedrijf niet afhankelijk van de kaartverkoop. Daarnaast werd de programmering eind jaren zestig aangepast door nachtvoorstellingen te verzorgen. De seks- en knokfilms waren Koos Abeln een doorn in het oog, maar zorgden er wel voor dat de bioscooponderneming de moeilijke jaren doorstond.⁵⁰

⁴⁸ Mediaonderzoek.nl, ‘Bioscoopbranche in cijfers,’ via: <http://www.mediaonderzoek.nl/5932/bioscoopbranche-cijfers/> (Laatst bezocht op 15 april 2014).

⁴⁹ Interview Abel Abeln, bestand 1, 29:15.

⁵⁰ Interview Abel Abeln, bestand 1, 34:45.

Figuur 4. Bezoekersaantallen 'De IJzeren Klap' tussen 1955 en 1968. Gegevens over de bezoekersaantallen van het jaar 1962 en 1965 ontbreken.⁵¹

Ook 'Rex' en 'De IJzeren Klap', kregen in de jaren zestig te maken met sterk dalende bezoekersaantallen. Van 'De IJzeren Klap' zijn de cijfers over de bezoekersaantallen bewaard. In de periode 1955 tot 1961 is er een stijgende trend te zien van 34.250 bezoekers in 1955 naar maar liefst 44.835 bezoekers in 1961 (zie figuur 4). In de daarop volgende twee jaren liep het bezoekersaantal met ongeveer 40% terug naar 25.500 bezoekers. Deze daling zette voort tot 1968 met een bezoekersaantal van maar 13.055.⁵³ In reactie op de dalende bezoekersaantallen werd besloten een diepte-investering te doen in 'De IJzeren Klap': achterin de zaal werd een loge geplaatst, en er werd een middenpad gecreëerd door stoelen weg te halen. Hierdoor kreeg de grote zaal een knussere uitstraling.⁵⁴ Ondanks deze aanpassingen beseft Abeln dat een grotere modernisering van de bioscoop nodig was om aan de veranderende vraag te blijven voldoen. Naast betere stoelen was er ook vernieuwing van de technische installatie nodig. Toen 'Astra' in 1977 tot groot succes werd omgebouwd tot servicebioscoop, werd besloten om 'De IJzeren Klap' te laten voor wat het

⁵¹ Tabel opgemaakt met de gegevens over de bezoekersaantallen van 'De IJzeren Klap' volgens Jan Mooibroek in *Bewegende beelden, witte doeken*.

⁵³ Mooibroek, *Bewegende beelden, witte doeken*, 106.

⁵⁴ *Ibidem*, 117.

was. Zeven jaar later investeerde het familiebedrijf in nieuwbouw met de bouw van ‘Smokey’ in Stadskanaal. In 1981 werd de laatste filmvoorstelling in ‘De IJzeren Klap’ gegeven.⁵⁵

In de jaren zestig veranderde de interne bedrijfsvoering in de familie. In 1964 trouwde Johannes met Siny Schulte en, samen met broer Theo en zijn vrouw Anneke, namen ze de directie van zowel Café Abeln als theater ‘Rex’ in Emmer-Compascuum van Koos Abeln over. Koos en Gertrudis Abeln verhuisden samen met Abel Abeln naar de woonruimte boven ‘Astra’ om van hieruit leiding te geven aan de bioscoop.⁵⁶ Theater ‘Rex’ vertoonde, naast de horeca-activiteiten, films tot begin jaren tachtig. Johannes Abeln zag in dat de concurrentiepositie in Emmer-Compascuum zwak was vergeleken met Klazienaveen, Stadskanaal en Emmen en dat er meer te verdienen viel in de zaalverhuur en horeca. Het dorp Emmer-Compascuum was te klein en veel mensen gingen voor bioscoopbezoek naar een grotere plaats in de regio.⁵⁷ De mobiliteit steeg in de jaren zestig: meer mensen hadden een auto of een brommer.⁵⁸ Het pand in Emmer-Compascuum werd opnieuw verbouwd en richtte zich vanaf dat moment enkel en alleen op de horeca.⁵⁹

In 1969 werd opmerkelijk genoeg ‘Luxor’ in Stadskanaal door Abeln overgenomen van bioscooponderneming Hollemans. Hollemans was een van de eersten in de regio die zijn reisbioscoop inruilde voor vaste bioscopen en was lange tijd een geduchte concurrent van Abeln. Volgens Abel deed zijn vader diversen pogingen om onderlinge samenwerkingsafspraken te maken met Hollemans, maar deze liepen stevast op niets uit.⁶⁰ De zoon van Hollemans had geen opvolger meer en besloot twee van zijn drie bioscopen te verkopen. Ondanks dat eind jaren zestig de bezoekersaantallen landelijk toenamen, bleek het een noodlijdende bioscoop. Naast de televisie, en andere vormen van vermaak, was de geografische ligging van het pand van invloed op de tegenvallende bezoekersaantallen. Stadskanaal was een lintdorp: de bewoning bevond zich aan het kanaal dat vroeger voor het veentransport werd gebruikt. Door deze lange behuizing bezat het dorp geen echt centrum. Toen in de jaren vijftig plannen werden gemaakt voor een nieuw centrum bleek dat de ‘Luxor’ verder van de bedrijvigheid af kwam te liggen. De decentrale ligging had een negatief effect op de bezoekersaantallen, aldus Abel. Toen het succes van de servicebioscoop in Klazienaveen duidelijk werd, lukte het Abeln ‘Luxor’ in 1977 te verkopen en een nieuwe bioscoop in het centrum van Stadskanaal te bouwen.⁶¹

---

⁵⁵ Ibidem, 108.

⁵⁶ Ibidem, 117.

⁵⁷ Interview Abel Abeln, bestand 1, 58:47.

⁵⁸ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig: Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam: Arbeiderspers, 1995), 59.

⁵⁹ Interview Abel Abeln, bestand 1, 01:00:39.

⁶⁰ Interview Abel Abeln, bestand 2, 07:40.

⁶¹ Idem.

Duidelijk wordt het dat het familiebedrijf na de oorlog van koers veranderde. Het bedrijf breidde uit met verschillende vaste bioscopen, zowel in eigen bezit als door exploitatie. De onderneming was niet bang om te investeren in nieuwbouw en kon dit ook. Er was dus toegang tot kapitaal. De expansie zette door tot begin jaren zestig. De vraag naar film bleek in de Veenkoloniën tot dan toe groot, en de dalende bezoekersaantallen hadden pas begin jaren zestig echt effect op het bedrijf. De oude parallelisatie-strategie werd gehanteerd en zo bleek opnieuw de horecaexploitatie van de familie van groot belang voor de inkomsten en het voortbestaan van het familiebedrijf.

Wat voor effect hadden de dalende bezoekersaantallen op het bioscooppark in Groningen en Drenthe en wat betekende deze daling in het bioscoopbezoek voor de concurrentiepositie van Abeln?

Om dit inzichtelijk te maken heb ik, steekproefsgewijs, naar het aantal bioscopen in de jaren 1938, 1958 en 1978 gekeken om te achterhalen waar, en door welke onderneming, er vaste bioscopen in Groningen en Drenthe werden geëxploiteerd.⁶² Zo is in figuur 5 te zien dat in 1938 het bioscoopbedrijf versplinterd was. De enige twee ondernemingen met meer dan één bioscoop waren Miedema en Hollemans. Twintig jaar later (zie figuur 6) was het beeld heel anders en waren er maar liefst zes ondernemers met meer dan één bioscoop, waarvan Abeln er een was, met drie bioscopen. De grootste concurrenten voor Abeln waren echter dezelfde, namelijk Miedema en Hollemans. Hieruit kan worden geconcludeerd dat de stijgende bezoekersaantallen na de oorlog tevens voor een groei van het bioscooppark hebben gezorgd. Het aantal vaste bioscopen in Groningen en Drenthe was in vergelijking met twintig jaar eerder met bijna 50% gestegen.⁶³ Opvallend is dat Miedema, Hollemans en Abeln zich ieder binnen een eigen geografische territorium bevonden. Wellicht was dit een erfenis van de reisbioscooponderneming, doordat zowel Miedema, Hollemans als Abeln in het verleden een reisbioscoop bezaten, en dat door onderlinge afspraken tussen de reisbioscoopexploitanten en de rayonverdeling in 1949 ook de vaste bioscopen van deze ondernemers zich in een bepaald gebied vestigden.⁶⁴

---

⁶² De dorpen en steden van Groningen en Drenthe zoals bekend op wikipedia.nl zijn ingevoerd in cinemacontext.nl.

⁶³ Van 18 vaste bioscopen in 1938 naar 31 bioscopen in 1958.

⁶⁴ Mooibroek, *Bewegende beelden, witte doeken*, 14 – 15.

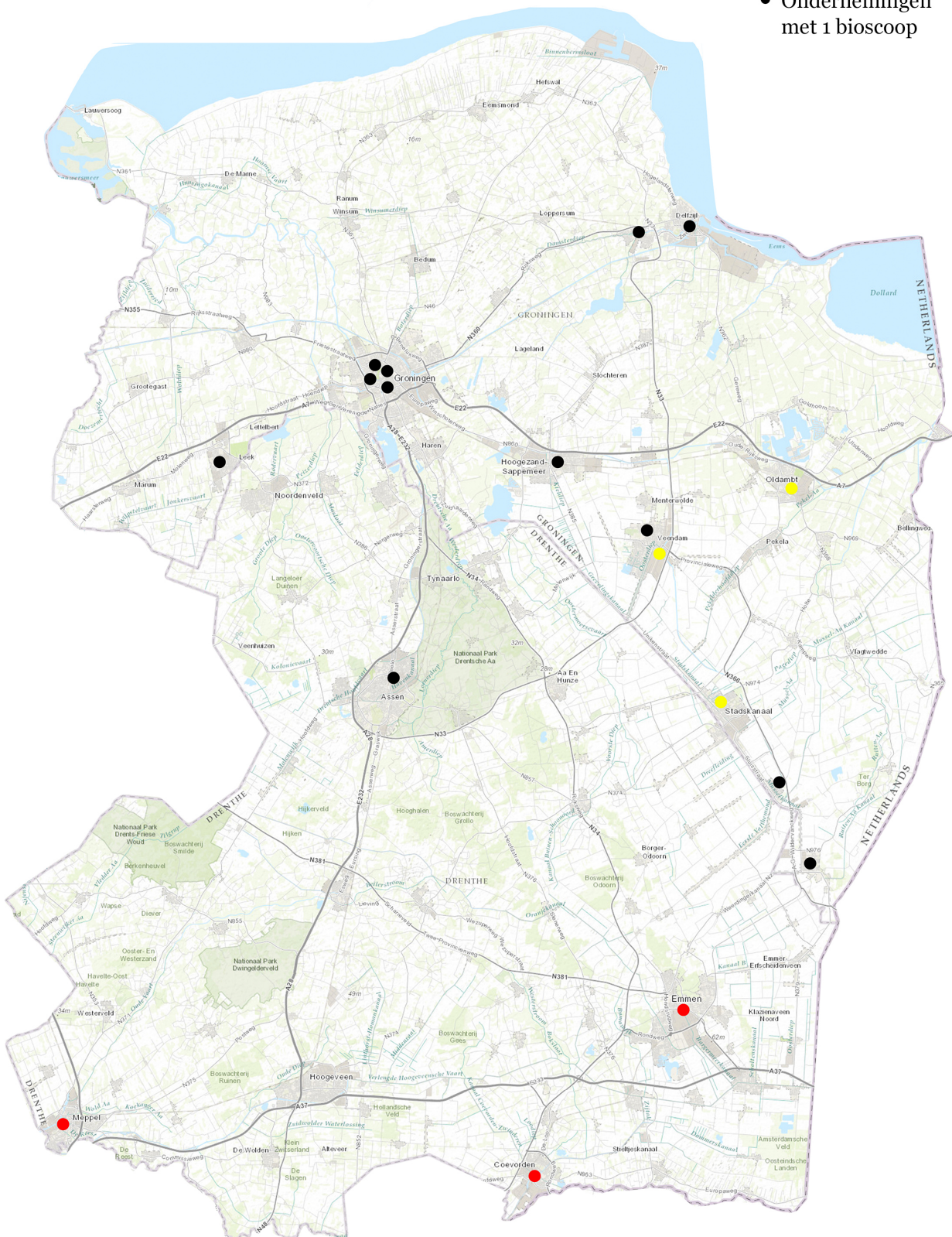
Vaste bioscopen in Groningen en Drenthe in 1938

Legenda

● Miedema

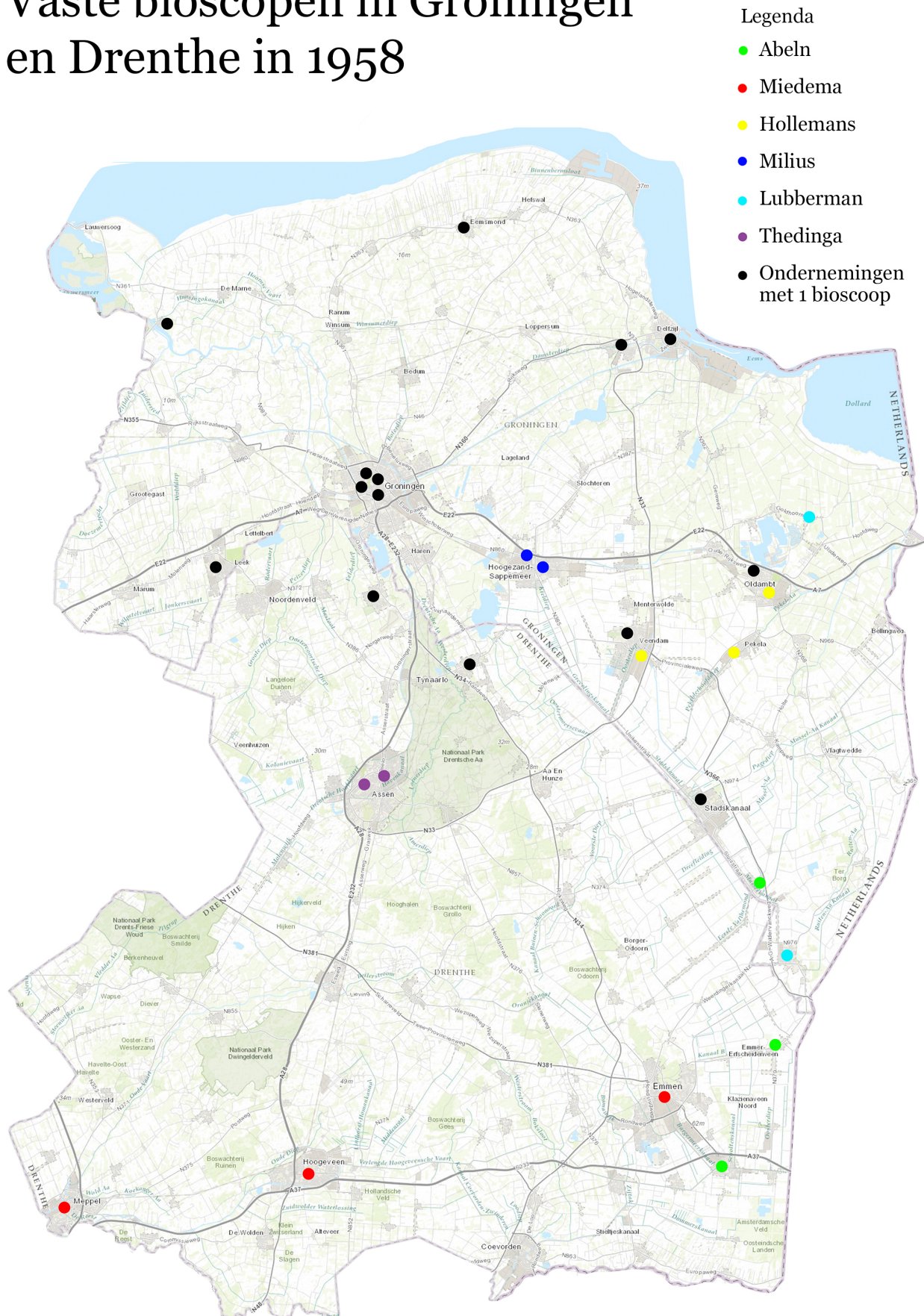
● Hollemans

● Ondernemingen met 1 bioscoop

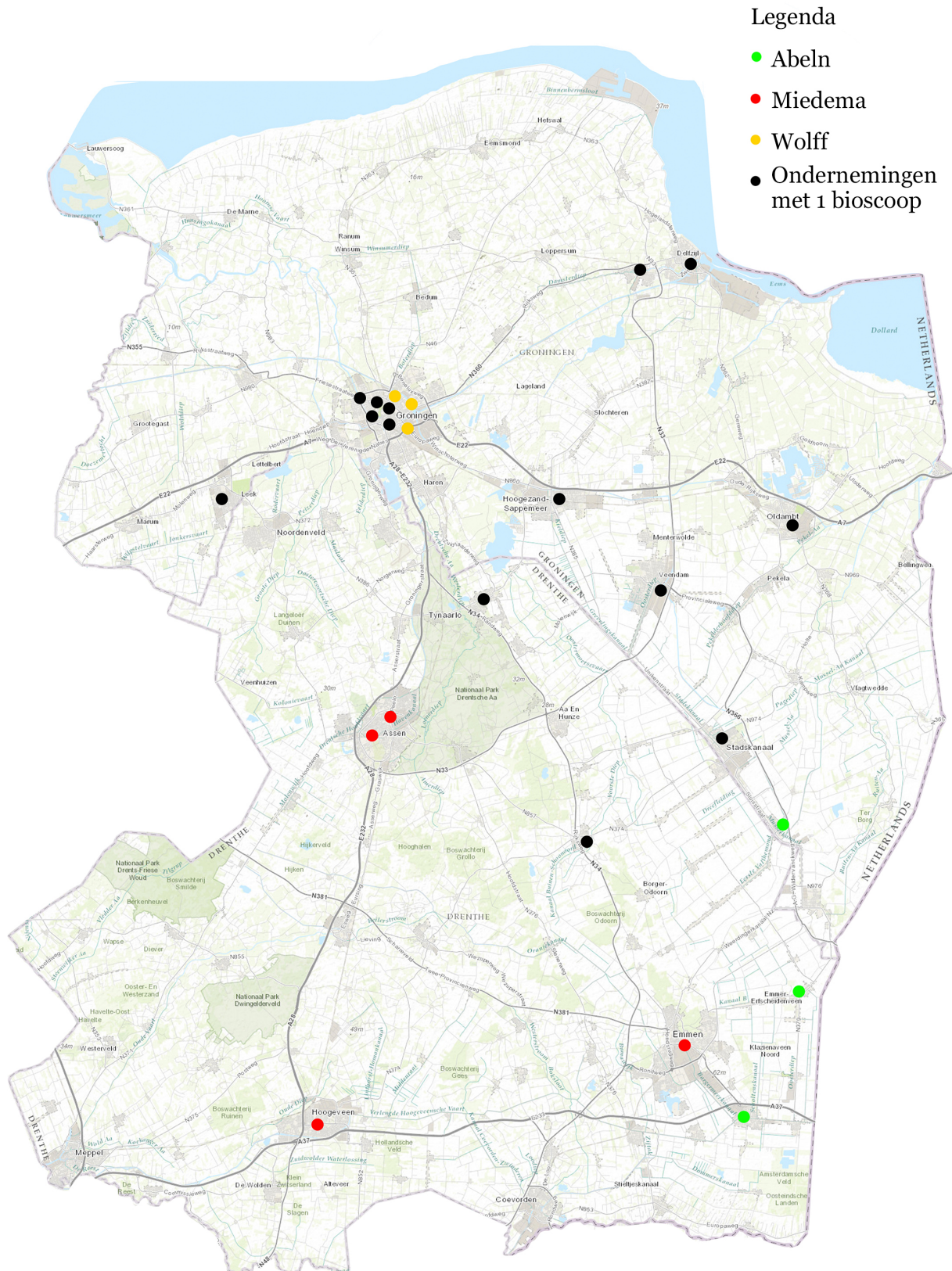
Figuur 5

Vaste bioscopen in Groningen en Drenthe in 1958

Figuur 6

Vaste bioscopen in Groningen en Drenthe in 1978

Figuur 7

In 1978 was het bioscooppark gekrompen naar 24 bioscopen waarvan maar drie ondernemingen meer dan één bioscoop bezaten (zie figuur 7). Kleinere plaatsen gingen van twee bioscopen naar één bioscoop. Het familiebedrijf Hollemans werd een steeds minder grote concurrent voor Abeln en verkocht, op ‘Scala’ in Winschoten na, alle bioscopen.⁶⁵ Er was een groeiende concentratie in de stad Groningen te zien waarbij grote concerns een belangrijkere positie kregen. Zo beschikte Wolff ineens over drie bioscopen in de stad. Hierdoor wordt duidelijk dat grotere bioscoopconcerns een steeds grotere concurrentiepositie kregen.⁶⁶

Hoe komen de bevindingen uit deze analyse overeen met de landelijke bevindingen uit de literatuur? Volgens Dibbets werden de regionale bioscopen door de recessie later, maar ook harder geraakt dan de stedelijke bioscopen.⁶⁷ Het was inderdaad zo dat in Klazienaveen de bezoekersaantallen pas begin jaren zestig terugliepen. Ook de ‘Ijzeren Klap’ kreeg pas vanaf 1962 te maken met een forse daling in de bezoekersaantallen. Uit de analyse van de plattegronden blijkt dat het bioscooppark in de provincie kromp. Deze krimp was een logisch gevolg van de dalende bezoekersaantallen. Volgens Dibbets kromp het bioscooppark in de regio sneller dan in de steden.⁶⁸ Er is in deze jaren een toename van het aantal bioscopen in de stad Groningen te zien, hetgeen wellicht voor een grotere discrepantie tussen de stad en het platteland heeft gezorgd. Ook de komst —en daarmee een grotere concurrentiepositie— van grote concerns (zoals ‘Wolff’) kan geplaatst worden in de landelijke trend die Dibbets beschrijft.⁶⁹

De vraag rijst hoe het familie Abeln toch gelukt is het hoofd boven water te houden, temeer omdat zoveel concurrenten in de provincie hun deuren moesten sluiten. Een van de redenen was het oprichten van een servicebioscoop. Abel Abeln was de enige in de familie die gestudeerd had en koos, met het belang van het familiebedrijf in zijn achterhoofd, voor de studie Economie. Tijdens zijn studie in Groningen bezocht Abel verschillende bioscopen in de stad om te kijken hoe men daar werkte.⁷⁰ Deze professionalisering binnen het familiebedrijf droeg wellicht bij aan de zakelijke ontdekking die Abel deed toen hij als eerste Nederlandse bioscoopondernemer stuitte op het buitenlandse concept servicebioscoop. In 1977 las Abel Abeln in een Duits dagblad over een servicebioscoop, zo herinnerde deze zich. Zijn interesse was gewekt en hij besloot bij de oosterburen een servicebioscoop te bezoeken. Direct na

---

⁶⁵ Mooibroek, *Bewegende beelden, witte doeken*, 34.

⁶⁶ Dibbets, *Bioscoopketens in Nederland*, 66-68

⁶⁷ *Ibidem*, 21.

⁶⁸ *Idem*.

⁶⁹ *Ibidem*, 66-6.

⁷⁰ Interview Abel Abeln, bestand 1, 03:51.

binnenkomst vermoedde Abel al meteen dat de servicebioscoop een gat in de markt zou zijn.⁷¹ In datzelfde jaar werd ‘Astra’ tot servicebioscoop verbouwd — doormiddel van een knop op de stoelleuning werd de klant tijdens de voorstellingen van hapjes en drankjes voorzien. Hierom werd er meer personeel van buiten af in dienst genomen. Dit kan worden gezien als een vorm van modernisering waarbij niet alleen meer familieleden of vrienden van de familie in dienst van het bedrijf zijn, maar ook ander personeel werd geworven. Toen het serviceconcept zijn vruchten begon af te werpen, volgde Abels broer zijn voorbeeld door in 1988 in Stadskanaal een compleet nieuwe bioscoop te bouwen: ‘Smokey’. ‘Smokey’ dankte de naam aan het feit dat er tijdens de voorstellingen in de zaal gerookt mocht worden. In hetzelfde jaar kreeg ‘Astra’ er een tweede zaal bij.⁷²

In deze jaren specialiseerde het bedrijf zich langzaamaan door de focus te richten op de servicebioscoop; waarbij zowel de film- als de horecakennis in de familie werd ingezet. Veel bioscopen in de kleinere plaatsen in Groningen en Drenthe sloten hun deuren vanwege dalende bezoekersaantallen. Door te specialiseren in het blijkbaar succesvolle concept van de servicebioscoop slaagde familieonderneming Abeln er echter wel in het hoofd boven water te houden. Het concept bleek een gat in de markt en de voorstellingen waren, naar Abels eigen zeggen, dikwijls uitverkocht. Daarnaast hadden de servicebioscopen een voorbeeldfunctie voor veel andere Nederlandse bioscoopexploitanten, aldus Abel.⁷³

Deze professionalisering en modernisering van het bedrijf komen overeen met de bevindingen van Sluyterman. Volgens haar gingen veel familiebedrijven zich in de jaren vijftig moderniseren en professionaliseren. Dit had te maken met het slechte imago waarmee familiebedrijven in die jaren te maken kregen. De hiërarchische bedrijfsvorm van een familiebedrijf paste niet langer in een democratische samenleving. Vanuit de Amerikaanse bedrijfsvoering ontstond het idee dat alleen professionele managers leiding konden geven aan een bedrijf.⁷⁴

In 1994 kreeg Abel Abeln de exploitatie van de ‘Euro-bioscoop’ in Emmen in handen. In 1998 werd Abel benaderd door Boudewijn Muts van het grote Belgische bioscoopconcern Kinopolis met de vraag of hij de exploitatie van een groot, nieuw te bouwen bioscoopcomplex in Emmen op zich wilde nemen. De bouw ging uiteindelijk niet door omdat Kinopolis een exploitatieverbod in het buitenland had. Enkele jaren later werd Abel opnieuw door Muts (nu uit naam van het Luxemburgse Utopolis) gevraagd de

---

⁷¹ Interview Abel Abeln, bestand 2, 15:41.

⁷² Interview Abel Abeln, bestand 3, 04:33.

⁷³ Interview Abel Abeln, bestand 3, 06:28.

⁷⁴ Sluyterman, *Kerende Kansen*, 196 – 197.

exploitatie van een multiplex in Emmen te gaan doen. In eerste instantie ging Abel hiermee akkoord. Hoewel de onderhandelingen snel gingen, kreeg Abel toch steeds meer twijfels waardoor hij uiteindelijk van de fusie af zag. In 2005 werd Abel door Muts op de hoogte gesteld van de aankoop van een stuk grond in Emmen voor de bouw van een multiplexbioscoop. Vanwege de concurrentie met deze multiplex moest ‘Euro’ uiteindelijk toch de deuren sluiten. Desalniettemin wist Abel, door niet te fuseren met een groot concern, ervoor te zorgen dat ‘Astra’ en ‘Smokey’ tot op de dag van vandaag door de familie Abeln worden geëxploiteerd.⁷⁵

Conclusie

In dit onderzoek is antwoord gegeven op de vraag hoe de bedrijfsstrategie van bioscoopondernemer Abeln over de periode van 85 jaar veranderde aan de hand van de begrippen expansie, krimp, parallellisatie en differentiatie. Dit is gedaan door middel van een analyse van de concurrentiepositie aan de hand van correspondentie tussen de Nederlandse Bioscoop Bond, reisbioscoopexploitanten en ‘Cinema Hollandia’. De geanalyseerde correspondentie had betrekking op de rayonverdeling die in 1949 door de NBB was opgemaakt. Een voordeel van deze rayonverdeling was dat onderlinge concurrentie tegengegaan werd. Doordat de vrijheid van individuele bioscoopondernemingen door de NBB werd ingeperkt, beïnvloedde deze de feitelijke bedrijfsstrategie—zeker in het geval van Abeln die onafhankelijk van de NBB verschillende samenwerkingsafspraken had.

Door te kijken naar de begrippen expansie, krimp, parallellisatie en differentiatie is duidelijk geworden hoe Abeln's bedrijfsstrategie zich aanpaste. In de jaren vijftig veranderde de onderneming van koers door de exploitatie van vaste bioscopen. Door zich te parallelliseren was de onderneming niet enkel afhankelijk van kaartverkoop, maar genereerde deze ook inkomsten uit nevenactiviteiten, zoals het café, de slijterij en de zaalverhuur. Dit zorgde ervoor dat het bedrijf de moeilijke jaren zestig doorstond die landelijk werden gekenmerkt door een grote daling van het bioscoopbezoek. Met de exploitatie van een servicebioscoop professionaliseerde en moderniseerde het bedrijf eind jaren zeventig, begin jaren tachtig. Dit komt overeen met wat Sluyterman stelt, namelijk dat familiebedrijven in de jaren vijftig zich —mede onder invloed van negatieve beeldvorming— professionaliseerden en moderniseerden. Door het horeca-element in de servicebioscoop, bundelde de familie de kennis van filmvertoning en horeca. Vooral Koos en Abel bleven blijk geven van een groot vertrouwen in de kracht van film in de bioscoop. Dit

---

⁷⁵ Abel Abeln, ongepubliceerde email correspondentie; 10 april 2014.

vertrouwen, gecombineerd met het vermogen flexibel om te kunnen gaan met externe veranderingen, ligt ten grondslag aan het voortbestaan van bioscooponderneming Abeln.

Daarnaast is in dit onderzoek door middel van een analyse van drie plattegronden van de regio Groningen en Drenthe gekeken naar de concurrentiepositie van bioscoopondernemers in 1938, 1958 en 1978. De bevindingen uit deze analyse komen overeen met de landelijke trends die Dibbets waarneemt. Zo groeide in de jaren vijftig ook in de regio het bioscooppark. In de jaren zestig daalden de bezoekersaantallen nationaal, onder andere door de komst van televisie en andere vormen van vermaak. Deze bevindingen komen overeen met de bevindingen uit dit onderzoek: het bioscooppark in Groningen en Drenthe kromp. Vooral in de kleinere plaatsen verdwenen bioscopen. Ook is in de jaren zeventig de opkomst van grote bioscoopconcerns —zoals ‘Wolf’— waar te nemen. Hierdoor ontstond een grotere concentratie in de stad Groningen wat een negatief effect had op de regionale bioscopen.

In de filmwetenschap is tot dusver weinig onderzoek gedaan naar het langetermijnperspectief van bioscoopondernemers. Net als Sluyterman en Thissen pleit ik daarom voor meer onderzoek naar het langetermijnperspectief van ondernemers in de bioscoopbranche. Want juist door te kijken naar een langere periode wordt inzichtelijk hoe bioscoopondernemers omgaan met externe factoren, zoals: belangenorganisaties (de invloed van de NBB); economische veranderingen (dalende bezoekersaantallen); en sociale veranderingen (opkomst televisie en andere vormen van vrijetijdsbesteding). De invloed van deze factoren had niet alleen effect op de interne bedrijfsvoering van Abeln, maar ook op de bioscoopbeleving voor het publiek zoals duidelijk te zien is bij de servicebioscoop. Dit beperkte onderzoek toont daarnaast aan hoe complex en veelzijdig de externe factoren zijn die invloed hebben op een bioscooponderneming—al is bijvoorbeeld in dit onderzoek geen aandacht besteed aan invloed van verzuiling, klassenverschillen of politieke invloed door keuringen en gemeentelijke heffingen. Bioscoopondernemer Abeln toont aan dat door het bewust of onbewust gebruik van de juiste strategie een kleine onderneming kan blijven voortbestaan. Vergelijkbaar onderzoek, waarbij ook andere factoren worden meegewogen, kunnen bioscoopondernemers inzicht geven in de verschillende factoren die invloed hebben op hun bedrijfsvoering. De micro-economische filmbenadering die in dit onderzoek gebruikt is controleert en completeert de filmwetenschappelijke benadering die van bovenaf de bioscoopcultuur onderzoekt. Beide werkwijzen zijn noodzakelijk om een vollediger beeld te krijgen van de nationale complexiteit van de bioscoopcultuur. Daarbij is een centrale plek weggelegd voor de particuliere bioscoopondernemer die schippert tussen de belangen van het bedrijf, het politieke beleid en de vraag van het publiek.

Bibliografie

Secundaire bronnen

Allen, Robert C. 'Decentering Historical Audience Studies: A Modest Proposal,' In *Hollywood in the Neighborhood. Historical Case Studies of Local Moviegoing*. Geredigeerd door Kathryn Fuller-Seeley, 20-3. Berkeley: University of California Press, 2008.

Boer, P. de & M.P. Brouwers. *Basisboek bedrijfseconomie*. Negende druk. Groningen: Noordhoff uitgevers, 2011.

Dibbets, Karel. 'Het taboe van de Nederlandse filmcultuur. Neutraal in een verzuild land.' In *Tijdschrift voor de Mediageschiedenis* 9, nr. 2 (2006): 46-64.

Dibbets, Karel. *Bioscoopketens in Nederland: economische concentratie en geografische spreiding van een bedrijfstak, 1928 – 1977*. Doctoraal scriptie: Universiteit Amsterdam, 1980.

Gerwen, Jacques van & Ferry de Goey. *Ondernemers in Nederland: variaties in ondernemen*. Amsterdam: Boom, 2008.

Hagen, Jelle. *Vragen over vroeger: handleiding voor het maken van historische interviews*. Utrecht: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 1998.

Heuvel, Mark van den. 'Jeugd tussen traditie en moderniteit: transformaties van naoorlogse jeugdcultuur en het beheer over de jeugd.' In *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*. Geredigeerd door Paul Luykx en Pim Slot. Hilversum: Verloren, 1997.

Meurs, Martin H. *Een beeld van een provincie: Groningen in de twintigste eeuw*. Assen: Koninklijke van Gorcum, 2009.

Mooibroek, Jan. *Bewegende beelden, witte doeken: van kermistent tot bioscooptheater*. Stadskanaal: Streekhistorisch Centrum, 1998.

Righart, Hans. *De eindeloze jaren zestig: geschiedenis van een generatieconflict*. Amsterdam: Arbeiderspers, 1995.

Sluyterman, Keetie. *Kerende Kansen: het Nederlandse bedrijfsleven in de twintigste eeuw*. Amsterdam: Boom, 2003.

Thissen, Judith. 'Filmgeschiedenis tussen cultuur en economie.' Themanummer *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 13, nr. 2 (2010): 4 – 12.

Thissen, Judith & André van der Velden. 'Klasse als factor in de Nederlandse filmgeschiedenis: een eerst verkenning.' In *Tijdschrift voor de Mediageschiedenis* 12, nr. 1 (2009): 50 – 72.

Voerman, Jan. *Verstedelijking en migratie in het Oost-Groningse veengebied 1800 – 1940*. Proefschrift verkregen in 2001 te Groningen.

Waller, Gregory A. 'Imagining and Promoting the Small-Town Theater.' In *Cinema Journal* 44, nr. 3 (Lente 2005): 3 – 15.

Internetbronnen

Encyclopedie Drenthe. 'Klazienaveen.' Via: <http://www.encyclopediedrenthe.nl/Klazienaveen>. Laatst geraadpleegd op 15 april 2014.

Wikipedia Free Encyclopedia. 'Manufactuur bedrijf,' Via: [http://nl.wikipedia.org/wiki/Manufactuur_\(bedrijf\)](http://nl.wikipedia.org/wiki/Manufactuur_(bedrijf)). Laatst geraadpleegd op 25 maart 2014.

Primaire bronnen

Geraadpleegde archieven:

Archief Abel Abeln

Speech Jan Mooibroek ter gelegenheid van 65-jarig bestaan bioscooponderneming Abeln, 1998.

Cultuurhistorisch Centrum Stadskanaal

'Winschotercourant'. Periode 1950 – 1970.

'De Noordooster'. Periode 1950 – 1970.

Groninger Archieven

'De Kanaalstreek'. Periode 1950 – 1970.

Koninklijke Kranten Bibliotheek, via: www.delpher.nl

Zoekwoorden: servicebioscoop, Abeln, Rex, Astra, De IJzeren Klap, Smokey, Groningen, Drenthe, reisbioscoop, Miedema, Abeln, Hollemans.

NBB Archief

Correspondentie reisbioscopen: plaatsenverdeling (1947 – 1949).

Correspondentie NBB – bioscooponderneming Abeln in de periode 1950 tot 1970.

Diepte-interview Abel Abeln:

Het audiobestand van het interview met Abel Abeln (afgenomen op 27 februari 2014 te Emmen) is in te zien bij auteur. Het interview is afgenomen met behulp van het handboek:

Jelle Hagen, *Vragen over vroeger: handleiding voor het maken van historische interviews*. Utrecht: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, 1998.

Verantwoording figuren en tabellen

- Figuur 1:

NBB Archief correspondentie reisbioscopen: plaatsenverdeling (1948)

- Figuren 2, 5, 6 en 7 zijn opgemaakt met behulp van:

www.cinemacontext.nl

www.wikipedia.nl

- Figuur 3: Landelijk Bioscoopbezoek:

Mediaonderzoek.nl. 'Bioscoopbranche in cijfers,' via:

<http://www.mediaonderzoek.nl/5932/bioscoopbranche-cijfers/>. (Laatst bezocht op 15 april 2014).

- Figuur 4:

Mooibroek, Jan. *Bewegende beelden, witte doeken*, 106.

Bijlage 1: Diepte-interview Abel Abeln

BESTAND 1

- Achtergrond

Geboren: 18 oktober 1939, Emmercompasuum

2 oudere broers, 2 jongere zusjes.

Religie: behoorlijke katholiek. In de grensstreek veel katholieken. Veel Duitsers vanuit grensstreek naar Nederland gegaan.

1:25: Verenigingsleven: tafeltennis en voetbal.

02:25: Hoe was jeugd: denk er met veel plezier aan terug. Heel chaotisch met het café. Oudere broers naar internaat in Amersfoort. Abel ook op 9-jarige leeftijd naar internaat. Mulo (nu Mavo). Op 13-jarige leeftijd was ik weer thuis en toen ben ik naar het lyceum gegaan.

03:51: Gymnasium Alfa gedaan. Teleurgang door televisie dus toen moest ik in dienst. Ik wilde business in en heb economie gestudeerd in Groningen (niet afgemaakt).

04:44: Omdat zusjes en ouders naar Klazienaveen verhuisde dus toen moest ik steeds meer aan de zaak doen. Ik heb veel in Groningen rondgehangen: veel naar andere bioscopen gekeken. Economische vakken heel veel aan gehad.

05:10: Hobby's: Sport, muziek, beeldende kunst en historie. Film was mijn beroep maar ook mijn hobby. Mijn vader en ik waren precies hetzelfde; we waren allebei stapelgek op het bedrijf. "Film is het leven, maar het leven is ook film". Alle goeds kwam uit Amerika: films, jazz.

06:32: Katholieke keuring: landelijke keuring waren ouders lid van: maar in wezen niet veel van aangetrokken. Katholiek bezinningscentrum. TV opkwam: hard voor knokken om in leven te blijven.

07:17: Vrije tijd: veel sport, veel film kijken. Ik was geïnteresseerd in techniek. Toen ik 13 was al voorstellingen doen in Emmercompasuum. Breedbeeld (Cinemascope), verschillende geluidssystemen. Keek in Groningen bij concerns of ze wat nieuws hadden. Is het wat voor ons? Als we het betalen kunnen dan doen we het. We probeerde altijd vooraan te wezen. We waren de eerste die de cinemascope hadden in het noorden.

Surroundstereo direct aangeschaft, speakers neergehangen. We waren altijd erg vooruitstrevend met nieuwe dingen.

- Leven in de Veenkoloniën

09:30: Van oudsher een armoedige spreek. Mensen moesten behoorlijk hard werken. Culturele leven en gezinsleven stelde niet veel voor. Er werd redelijk veel gezopen, vooral jenever. Middenstand bleef hangen in dorpjes.

10:29: Wat merkte u van armoede in het café: om 11 uur 's avonds moest je dicht zijn. Zelfde mensen altijd heel erg dronken, maar wij wisten niet beter.

10:59: Altijd woonachtig geweest in de regio: Emmercompasuum, Klazienaveen en Emmen.

11:09: Rol gemeenschapsleven: cultuur werd heel weinig aangedaan. Bioscoop was enige vermaak met de kroegen. Toneel stelde weinig voor. Klassieke muziek moest je niet mee aankomen. Letterlijk en figuurlijk redelijk armoedig. Verenigingsleven: gymverenigingen, voetbalverenigingen. Een keer per week dameskoor.

12:00: Dancings: achter de meiden aan. Meisjes aan ene kant en jongens aan de andere kant. Het was een vrij simpel bestaan.

12:37: Andere vrijetijdsbestedingen voor jongeren: bioscoop, café en de sport.

13:00: Welvaart jongeren: heel karig. Middenstanders konden zich redden. Middenstand en werknemers, meer had je niet.

13:35: Werkgelegenheid jongeren: eigen bedrijf bezig. Na de oorlog kreeg je textiel fabrieken, die zorgde voor werkgelegenheid. Heel simpel werk. In Klazienaveen had je metaalfabriek. Meer industrie was er niet.

14:59: Mobiliteit onder jongeren: uiteindelijk misschien wel brommer, maar het ging allemaal erg langzaam.

15:21: Reisbioscopen vader: in de jaren dertig. Huurde overal cafézaaltjes waar films werden vertoond. Miedema uit Sneek deed dat ook. Ze zaten elkaar een beetje te bevechten en toen hebben ze Drenthe verdeeld. Vader heeft Emmercompasuum, Nieuw Amsterdam, Klazienaveen en Westerbork. Miedema nam Emmen (dat was voor de oorlog eigenlijk nog niets; is pas na de oorlog opgekomen).

16:14: Veranderingen in regio na wederopbouw: Het veen werd minder. Daarvoor moesten de industrieën komen. Industrie kwam mondjesmaat op.

17:06: Burgers verhuisd nadat Veen afgegraven was: Ja. Heel veel mensen werken in Twente in textielindustrie. Daar was werk. Bij ons was er weinig werk. Stapsgevijs kwam meer industrie. Het blijft een zwak gebied.

18:07: Andere geloofsovertuigingen: Vlak na de oorlog was boel gescheiden: Hervormd, Katholieken, Gereformeerden. En natuurlijke allerlei kleine afscheidingen.

19:00: Verzuiling: behoorlijk verzuild gebied. Verschil tussen zanddorpen en veenkoloniën. Er waren tijden toen het veen in Friesland afgegraven was dat er arbeiders naar ons kwamen. Toen werd er Fries gepraat in het café. Dommela Nieuwenhuizen is nog een keer bij ons in het café geweest: verkiezingstoespraak gehouden. Tegen het anarchisme aan. Het waren moeilijke mensen.

20:16: Anarchistische deelstaat: Mensen hadden moeilijk leven.

20:39: Onderlinge spanningen tussen geloofsovertuigingen: jawel, voelbaar. Vooral hervormden waren wat schappelijker. Katholieken en gereformeerden mochten elkaar niet.

21:12: Communisten: communisten in Emmercompasuum waren behoorlijk dominant. In Klazienaveen minder. De CPN die had behoorlijke voeten aan de grond in Emmercompasuum. Vooral in 1 deel van het dorp. Ik vond het geen gemakkelijke mensen. Als zontje van een middenstander moest 100 keer harder voetballen om in het eerste te komen dan de zoon van een werknemer. Dat was gewoon zo.

-Rol in de bioscoopfirma Abeln

24:00: Hoe kwam je in familiebedrijf terecht: omdat ik niet beter weet en niet beter wilde. In '59 kwam ik van het gymnasium af en toen begon het al minder te worden. Mijn beide broers zaten al in de zaak, dus er was toen geen ruimte voor mij. Daarom ben ik economie gaan studeren. Maar in alle weekenden altijd in de zaak. Ik weet niet beter. Het heeft mij altijd geboeid. Later in Klazienaveen en later Emmen overgenomen. Ik heb vanaf de jaren '80, toen vader overleden was, ben ik in het bestuur terecht gekomen (van NBB in Amsterdam).

24:59: Functies binnen bedrijf: Altijd penningmeester. Van exploitanten en later van het hoofdbestuur. Stichting bioscoopbonnen: daar was ik ook penningmeester van (heeft voor groeiende bezoekersaantallen gezorgd).

25:51: NBB: Overkoepelende organisatie, producenten, verhuurders en exploitanten. Ieder z'n eigen bestuur. Ik zat bij de exploitantenraad in 1986 tot 2002. Nu zijn het aparte verenigingen. Heel veel naar Amsterdam toe. Ik kon het combineren.

26:45: Altijd leuk gevonden om te werken in bedrijf: echt met hard en ziel. Het ergste wat ik gedaan heb is om eruit te gaan. M'n neef, die er nu op zit, die was er in de weekenden altijd al en kreeg een eigen kamer. Dus dat was de opvolger. Utopolis: willen Abel als manager 1998. Belgisch concern. Intentieverklaring getekend in 2003, maar twijfelde. Ik ben vrijheid gewend en voelde er niets voor. Nee, ik doe het niet: zie er vanaf. Dan zou het familiebedrijf gefuseerd zijn geweest, waren we overgenomen en had je na verloop van tijd niets meer te koop gehad. Toen had ik de Euro aan de overkant (Emmen) nog. Heb neef voor keuze gesteld. Ik blijf. In 2007 uit het bedrijf gegaan. Maar goed, het pand is nog van mij en adviseer hem en hou financiën in de gaten.

29:14: Wat waren minder leuke momenten tijdens het werk: Als je vervelende mensen had in de film. Vooral in Emmercompasuum. In het parket zaten altijd vervelende lui: dus die moest je er toen uitslingeren. En de tijd in Klazienaveen de ouders op leeftijd kwamen, toen was het niet best. Dus toen hebben we besloten de slijterij erbij te nemen, want dat hadden we in Emmercompasuum ook al. 53000 naar 20.000 bezoekers. Van 70 miljoen naar 20 miljoen bezoekers. Dus toen de slijterij erbij. Dat vulde elkaar mooi aan. Mijn vader en ik geloofden heilig in

de bioscoop, dat komt wel weer een keer weer. In '72/'72 zag je bezoekersaantallen weer omhoog gaan. In '77 eerste in Nederland die servicebioscoop heeft neergezet en dat is beste zet geweest die ik ooit gedaan heb. In '88 in Klazienaveen een 2^e zaal erbij gebouwd. En in '94 hier (Emmen) overgenomen tot 2005.

31:29: Welke rol heeft je achtergrond gespeeld binnen het bedrijf: Zeer actieve vader, nooit moe of geen zin. En bedarende ma op de achtergrond. Enorme energie. Niks was ons te gek. Vader ook niet gestudeerd, alleen lagere school. Technisch was hij ook goed. Hij doorzag het. We hebben elkaar enorm gestimuleerd. Niet dat het nooit zonder meningsverschil ging. Doorzettingsvermogen van vader. In Groningen liep ik de bioscoopzalen plat. Ik ga de tent verbouwen tot servicebioscoop: dat vond vader maar niets. Maar logisch hij was toen al dik 70 jaar. Toen het eenmaal aan de gang was, de eerste die op de werkvloer stond was hij.

33:54: Heeft vernieuwingsdrang ervoor gezorgd dat bedrijf hoofd boven water heeft gehouden: Ja, duidelijk. Omdat we er beide in geloven. Toen het naar beneden ging: we blijven erin geloven. Film is het mooiste in de bioscoop, met afstand. De ervaring heb je in de huiskamer echt niet, de sfeer en het beeld. Je kijkt met een hele andere intenties dan in de huiskamer. Daar geloofden mijn pa en ik toen ook al in.

34:45: Toen kreeg je de seksfilms, leverde een boel geld op maar waren geen meesterwerken. Van Aght gaf porno vrij: toen hadden we op nachtvoorstellingen die waren altijd bomvol. Vader was heel erg op tegen. Ma was wat nuchterder die zei: het levert het ons een boel geld op. We moesten stoelen bijslepen. Films kosten heel weinig en het leverde echt veel op. Dat heeft ons toch door zwakke periode heen geholpen.

35:35: Wat voor publiek kwam er op af: veel vreemden, mensen gingen niet in eigen plaats bekijken. Maar ik kwam ook overal dus dan was het van hé, ik ken jou. Toen kwam video opkwam, dat vond ik helemaal niet erg. Het is gebeurd met pornofilm, video neemt het over. Dus toen heb ik laatste pornofilm gedraaid. En toen heb ik ander publiek weer teruggekregen voor normale films. Hoe onfraai, het heeft ons wel geld opgeleverd. Maar de schoonheidsprijs verdient het niet. Gezegde economie: het maakt niet uit hoe je er komt.

-Abeln geschiedenis: "Cinema Hollandia"

37:10: Toen ik in Amersfoort op school zat gaf hij daar ook nog voorstellingen mee. Avonturiersgeest die in hem zat.

37:25: Begonnen in café: Café begonnen in de jaren twintig. Mijn opa had een café en een hotel en er was toen een tramhalte. Die tram 37:25ging van Groningen naar Coevorden en voor de deur was een halte.

Handelsreizigers overnachten bij ons. Hotel, café en mijn opa was commissionair voor de firma Scholten in aardappelen. Hij moest aardappelen keuren die in schepen langskwamen. Mijn vader ging een keer mee en toen was er een Duitser en die had een filmmapparaat. Mijn vader zei tegen grootvader: ik wil zo'n ding hebben. Eerst was het te duur en later ging toch door. Zo vertoonde hij film in Drenthe, in Dokkum en Egmond aan Zee. Met de auto hele land door. Hier had je Nieuw-Amsterdam, Klazienaveen, Westerbork, Beilen, Vlagtwedde en Billingwolde (zelf ook nog gedraaid).

39:02: Waarom in Noord-Holland: Egmond aan Zee, Dokkum. Hoe mijn vader daar aan gekomen is weet ik niet. Heel veel later ben ik in Egmond aan Zee geweest, in café de Witte en toen hing de plaat daar nog van Cinema Hollandia.

39:27: Hoe reisde hij naar Noord-Holland: Daar had hij iemand voor. Hij zorgde dat film daar kwam (hoe weet ik niet). Reisde er niet zelf heen. Wij hadden vaste mensen die in Nieuw Amsterdam draaide en er waren caféhouders die ook leerden draaien. Vaak had de projector een vaste plaatst, bijvoorbeeld in een slaapkamer en dan kwamen wij en draaide de film. Allemaal cafézaaltjes en meestal stond er een vaste projector en dan zorgde wij dat er iemand heen ging met de film en die draaide hij daar, als de caféhouder er zelf niet was. Ook nog portable-projector zodat je zaal kon huren waar geen projector was.

40:50: Huurprijs café: We spraken huurprijs af met de eigen van de zaal. Die vond meestal mooi want bezoekers bleven plakken in het café, dus extra consumptie. Mes sneed aan twee kanten.

41:05: Hoe werd bepaald welke plaatsen films werden vertoond: Filmdistributie en exploitatie zijn 2 vijanden. Gevecht om de kopieën. Je was blij met wat je krijgen kon: vrij schaars. Elke week improviseren. Hoeveel

kopieën, hoelang kon je de kopie krijgen. Elke maandag was er de filmbeurs, daar ging mijn vader heen. Onderhandelen met verhuurders: altijd strijd, schaarste creatie.

42:13: Programmering afhankelijk van welke kopie je had: Ja. Je kon niet met opera aankomen. Populaire spul. Vlak na de oorlog, cowboyfilms uit Amerika. Je mocht blij wezen dat je een kopie had. De macht van de verhuurder was heel groot. Later ook al niet. Het was improvisatie, maar er zat wel een duidelijke lijn in.

43:55: Verdeling regio: Drenthe, Groningen en Miedema in Friesland. Spanjaard in Heilo was ook in Noord-Holland actief. Hij deed ook Egmond van ons, en is van daaruit voor zichzelf begonnen.

44:47: Rol Café Abeln: Er gebeurde van alles in dat pand. Toneeluitvoering, café, gymnastiekuitvoering en film. Uitvoeringen eindigde met dansavonden. We hadden toneel en daaronder een kelder. Als er wat anders te doen was dan schoven we de bioscoopstoelen naar de kelder en haalde losse stoelen en tafels te voorschijn en dan weer omgekeerd.

45:33: Café Abeln centrale plek culturele leven Emmercompascuum: Ja, heel duidelijk. Er gebeurde van alles.

45:40: Andere plekken in het dorp cultureel amusement: niet wat dat betreft. Er waren wel concurrerende cafés, maar zalengebied niet. Het was een heel centraal punt. Ik weet van dorp niet veel; alles kwam bij ons. Bruiloften, partijen. Het was heel primitief, de ene avond het ene, andere avond andere. Struggle for life, was het. Mijn vader had meest met film dus dat domineerde. Maar ook verenigingen: katholieken, gereformeerde en protestanten.

47:13: Plek café in gebouw: Het café zat voor de grote zaal. Daarna heeft broer wel paar keer verbouwd.

Daarnaast de slijterij en daarachter woonde wij, en boven de cabine. Het was een groot gebouw. Het was een warrig bestaan, maar heel boeiend bestaan. Je stond altijd in de belangstelling.

48:12. Hotel: Gestopt vlak na de oorlog. In '53 verbouwd, en toen was het helemaal klaar. Kamers zie ik nog voor me, zonder waterleiding, heel primitief. Mijn pa voelde meest voor bioscoop; zag hij het meest in.

49:00: Bezoekers café: de doorsnee bewoner van onze streek. Veel vergaderingen waar middenstanders kwamen. Damclub; boven klein zaaltje. Heel veel verenigingsleven herbergde je.

49:31: Verzuiling: Het was behoorlijk verzuild. Iedereen had ruimte nodig, dus het was mengelmoes. Veel vergaderingen. Turbulent bestaan.

50:42: Programmering: verhuurder bepaalde wat vader kon krijgen. Genre; veel cowboyfilms, heimatfilms. Het Amerikaanse product, populaire spul met bekende sterren. Breed mogelijk publiek. Totdat we de neergang kregen. Toen Blue Movie, Keetje Tippel en seks voorlichtingsfilms. Toen was het hek van de dam.

51:59: Advertiser: reclamekasten, litho's en foto's. In regionale kranten. Wekelijks geadverteerd.

Maandagmiddag advertenties inleveren. Maandagmorgen boekte je de film in en dan 's middags advertenties maken. Later matrijzen; afbeeldingen in de krant. Wij stuurden programma's en inhoudsbeschrijvingen: kranten schreven artikelen over film.

- 'Rex-theater'

55:30: Wanneer besloten uit te breiden: 1953. Na de oorlog had je de bezoekersopkomst. Pa wilde in film overgaan. Hij zag toekomst in de bioscoop. Achterzaal verbouwd; het balkon erin gebouwd en daarboven de cabine.

56:37: Waarom REX genoemd: Zuinigheid. City- maar dat wilde Miedema ook. Rex, Latijns voor koning. Kortste naam en kost ook het minste.

57:28: Hoe liep het rex: In het begin goed. Emmercompascuum was de zwakste schakel in de keten, vergeleken met Emmen en Klazienaveen. Omdat broer ook meer interesse in horeca had, ging meer kant bruiloften partijen op. Die heeft 'm ook nog een paar keer verbouwd. En vanaf begin jaren tachtig hebben we er geen films meer vertoond. Concurrentie Emmen en Klazienaveen werd veel te groot. Er kwam geen mens meer. Eind jaren '50 naar beneden, dan deed je andere dingen die meer geld op leverden.

58:47: Reden neergang: televisie en de kleinte van de plaats. Elke plaats heeft eigen karakter. Emmercompascuum is een dorp met allemaal kanalen en heeft geen eenduidig centrum. Emmercompascuum gebeurde eigenlijk niets,

en dan gingen de mensen naar Klazienaveen en Emmen. Emmercompasuum geen fanatieke middenstand. Klazienaveen wel, en die promoten het dorp. Op gegeven moment was het met Rex echt gebeurd.

01:00:39: Concurrentiepositie Rex: klein. Horeca viel meer te verdienen. Oudste broer ging over op diners en heeft tent verbouwd. Toen had het geen zin meer om bioscoop verder door te doen. Concurrentiepositie was zwak.

BESTAND 2

00:13: Hoeveel stoelen had Rex: 400. Toentertijd zat het vaak vol.

01:12: Programmering: Eenvoudige spul. Westerns. Humor. Charlie Chaplin. Amerikaanse product. Gemêleerd publiek; eigenlijk iedereen. Bioscoop was het enige vermaak. Geen schouwburg. Ze waren op bioscopen aangewezen. Voor de rest had je niets.

01:50: Publieksonderzoek: Filmbeurs, producties goed volgen.

02:03: Adverteren: Kranten. Ons Noorden. Drukkerij 9. Advertenties bewaar je niet.

03:45: Hoe gingen jullie om met dalende bezoekersaantallen: We waren blij dat we een gemengd bedrijf hadden. Klazienaveen slijterij. Musselkanaal ook slijterij. En in Emmercompasuum had je café erbij.

- De IJzeren Klap

04:10: Waarom werd besloten IJzeren Klap over te nemen: Apart verhaal. Mooi gebouw. Hotel, schouwburg, café, danszaal. Was van oude meneer Bosker, die kon het niet eens worden met Hollemans (de wilde het hebben). Toen mochten wij het hebben. Mijn moeder ging daar altijd heen. Vaste operateur: Jan Mooibroek. Bosker woonde erboven, rijke man. Hij was eigenaar IJzeren Klap. Vader en moeder wilde hele bedrijf overnemen. Ook horeca erbij. Dat was in kannen en kruiken, alles was besteld. Bosker wilde niets op papier, niets op contract. De man overlijdt. Erfgenaam was meneer Brummer uit Amersfoort. Met jullie vader heb ik niets te maken zei hij; dus weggevoerd. Kort geding aangespannen; rechtbank Winschoten en toen werden we in gelijk gesteld. Toen konden we bioscoop doorzetten, maar horeca kregen we niet. Het was een statige bioscoop. Steile trap naar cabine. Grote zaal, groot balkon: het was ook een schouwburg. Maar weinig theater; veel meer film. Met Brummer was 't niet goed samenwerken. We hadden al iemand aangenomen die de horeca zou doen.

07:40: Concurrentiepositie: IJzeren Klap, Luxor ook in Stadskanaal van Hollemans. Dat was geen vriend van ons. Het lag redelijk ver uit elkaar. En het gebouw was ander gebouw. Luxor uiteindelijk overgenomen door mijn broer. Wij wilden graag naar consensus; samenwerken, maar dat wilde Hollemans niet. In Veendam, grote plaats, had hij bioscoop. Hij was een beetje gentle man, keek op ons neer als veenkolonialen. Centrum Stadskanaal is wat veranderd. Daar heeft IJzeren Klap van geprofiteerd (lag destijds meer in het centrum). Mijn tweede broer is er heen gegaan, woont er nog steeds. Toen hebben zij Smokey gebouwd: meer in het winkelcentrum.

09:56: Luxor werd overgenomen, maar die heeft er geen rode stuiver aan verdiend. Dat stierf af, het lag te ver uit het centrum.

10:11: Programmering: Hetzelfde als in Rex. Mijn kopieën gingen naar Klazienaveen, Emmercompasuum. Ze rouleerde. Prolongeren was een woord wat je nooit gebruikte. Hoe goed ie ook liep, hij ging de volgende week naar een andere plaats. Elke week een andere film. Een kopie rouleerden we tussen drie plaatsen. Kopie voor 3 weken in bezit.

11:28. Andere keuringen/controle: betaalden vermakelijkheidsbelasting. 20 procent van je omzet. Dat vonden we heel erg, ging naar de gemeente. Je kocht je rollen kaarten bij de gemeente. Bioscoopbond zond controleurs af en toe langs. Er werd zoveel gesjoemeld met de cijfers. Elke week stuurde je je cijfers op.

13:05: Voorfilms, Hoofdfilms: we hadden 2 avondvoorstellingen (eind jaren '60). Toen werden de kopieën uitgebreid. Na tv-crisis kwamen er steeds meer kopieën.

13:45: Adverteren: Raambiljetten en kranten.

- Astra-theater

14:12: Uitbreiding: 1958. Landelijk was er al een daling. Maar mijn vader zei in Klazienaveen daar zit veel meer in. Eerst overlegt met cafézaaltje, maar die man wilde niet. Dus toen besloten zelf te bouwen. En dat hebben we heel snel gedaan. En dat is eigenlijk enorm succes geweest. Daling kwam pas veel later, in '64 ongeveer. Er was echt nog vraag naar bioscopen. Je had 380 zitplaatsen, regelmatig hartstikke uitverkocht. 15:15: Concurrentiepositie: goed. Ten opzichte van Emmen was het een gouden greep. Daling bezoekers: slijterij erbij gedaan. En begin '70 ging het weer.

15:41: Andere bioscopen: Coevorden en Emmen, verder niet.

15:49: Servicebioscoop: In 1977 begonnen met servicebioscoop. Ik las altijd Duitse dagbladen: daar hadden ze het over een 'verzeh kino'. Gevraagd waar zo'n ding in het noorden zat: in Leer. Ik heb 2 uiterst kritische mensen meegenomen naar Leer, van het Wolf concern; die zagen er niets in. Binnen een seconden wist ik wat ik doen moest. Ik vroeg niet aan directie, maar aan de mensen in de zaal. Goed gekeken wat ze daar gedaan hebben. Daar verwezen ze mij naar Schuttdorf, meer naar het zuiden. Zoon was ook architect en die heeft mij ook adviezen gegeven. Binnen 6 weken heb ik de tent omgebouwd. Ik was er zo van overtuigd. Vrijdag 13 maart 1977 eerste avond. De deuren gingen open en de mensen zeiden: dit is het. En het heeft gelopen als ik weet niet hoe. Meteen vanaf de eerste dag.

17:36: Dip kwam later bij ons, en duurde korter. Klazienaveen had bioscoop. Landelijk was de daling al eerder ingezet. En daarbij televisie. Ouderen mensen bleven makkelijker thuis.

18:10: Klazienaveen was een populaire bioscoop.

Kerstavond '58 ging Astra open: heel veel dingen deden het nog.

19:02: Bijzondere filmavonden in Astra: Filmliga zat in Emmen wel, maar in Klazienaveen niet. Deed ik zelf wel. Wel geprobeerd moeilijke films te draaien maar dat sloeg niet aan.

BESTAND 3

01.12: Publiek Klazienaveen anders: actiever publiek. De bevolking in de veenstreek verschilt onderling. Klazienaveen leeft veel meer. Klazienaveen is een goede plaats geweest.

02:37: Interne bedrijfsvoering overschakeling servicebioscoop: Je had mensen nodig die uit horeca kwamen. Hadden zelf natuurlijk goede ervaring in. Mensen aannemen die drankjes konden rondbrengen. Ik deed kassa en techniek, de cabine. Beneden had je 3 mensen, later 2^e zaal toen had ik 5 mensen nodig. Systeem in Schuttdorf; mensen die geruisloos door zaal serveren. Het ging eigenlijk vanzelf, je selecteerde daar je mensen op.

04:33: Smokey is uit '88 en Astra is begonnen in '58, en omgebouwd in '77 en 2^e zaal erbij in '88.

- Sociaal culturele leven in veenkoloniën.

05:11: Plaats bioscopen in gemeenschapsleven: de grootste vorm van vermaak. Als bioscoop was je toch uniek want je bood toch wat ergens anders niet te krijgen was. Het was een dankbare functie. Het was leuk werk, leuk dat je mensen een leuke avond verzorgde. Samenstelling van bevolking, ontwikkelingsniveau, historie van veenarbeid. Het werd natuurlijk steeds beter. Het veen was afgegraven, er moest een andere vorm van bestaan gevonden worden.

06:28: Voornaamste reden was mensen in de bioscoop krijgen. Onderneming, daar streefde je naar. Je vindt het leuk, je moet er van bestaan en je moet kunnen investeren. Vooral de servicebioscoop. Mijn broer was de 2^e met een servicebioscoop. Heel veel mensen over de vloer gehad; ik was echt een voorbeeld.

07:29: bezoekersaantallen vergeleken met 'normale' bioscopen zoveel meer: ja. Wolf uit Utrecht; als ik dit in Utrecht doe is binnen no time de tent kort en klein. Binnen kleine gemeente is meer controle.

08:05: Er werd niet de hele tijd gezopen. Maar er werden niet echt mensen uitgezet. In Klazienaveen wel, eerder.

09:03: Publiek werd anders: na pornofilms netter publiek, vooral servicebioscoop. Ze voelde zich thuis. Prettig om op het knopje te drukken. Gevoel van macht, dat vind men prettig.

10:31: Smokey mocht binnen worden gerookt: het koste je inventaris. Vaak een nieuw doek kopen. Nicotine trekt overal in. Je moest vaker vervangen, stoelen en vloeren reinigen. Men vond het prettig dat er gerookt mocht worden.

11:01: Daarvoor mocht er niet gerookt worden: Nee. Toen ik begon met service ben ik naar brandweer gegaan om te vragen naar de voorschriften. Heb ik allemaal keurig aan voldoen, regelmatig controle. Heb me aan alle regels gehouden. En goede afzuiging zodat niet-rokers er geen last van hadden. Netjes aan regels houden, ik hou niet van problemen. Daarvoor was alles brandbaar, ook de film.

Het is een gouden greep geweest, zonder meer.

Bijlage 2: Speech Jan Mooibroek

Bron: Archief Abel Abeln

1849 trok familie Abeln van Duitsland naar Nederland en vestigde zich in Musselkanaal. Johannes Abeln trouwde, kreeg kinderen en verhuisde in 1893 naar Emmercompasuum en begonnen een manufacturenzaak en een cafe.

Kinderen:

Maria (geb. 1893)

Johannes (geb. 1897)

Abel Theodorus (1899)

Rond 1927 ligt er voor café Abeln een duits schip met aardappelen en een filmprojector. Koos vroeg aan vader of hij deze wilde kopen om voorstellingen in het café te geven.

1933: Johannes vraagt vergunning aan om in café films te vertonen. (verleend op 23 mei 1933 door gemeentebestuur Emmen)

1934: Koos trouwt met Gertrudis

Zoon: Johannes (geb. 1935)

Theo (geb. 1936)

Abel (geb. 18 oktober 1939)

Elma (geb. 1943)

Rikie (geb. 1947)

Alle kinderen gingen naar kostschool in Amersfoort. Vader Abeln was al heel vroeg actief in de bioscoopbond: bestuurslid van Noord Nederlandse Bioscoopbond (ook Abel en Theo doen dit later).

De IJzeren Klap ('53)

Gesloten bioscoop was onder architectuur van vader en zoon Kleinenberg uit Musselkanaal in 1943 gebouwd en door allerlei perikelen die met oorlog te maken had, nog niet weer geopend. Koos Abeln wilde uitbreiden met een echte bioscoop. Tot dan toe waren het nog steeds cafés, zoals onder ander van Dijk in Klazienaveen, maar ook in Nieuw Amsterdam, Beilen, Westerbork, Valthermond, Dokkum, Nieuweschans en Bellingwolde deden cafézalen dienst als bioscoop.

Op 19 september 1951 schrijft Koos Abeln een brief aan het gemeentebestuur van Onstwedde waaronder Musselkanaal viel, om een vergunning om de bioscoop te exploiteren. De plaatselijke bioscoopcommissie adviseerde positief.

Op 26 september werd de vergunning afgegeven.

Duurt tot voorjaar 1952 dat bioscoop opengaat met exploitant Abeln (geopend tot 1981). Koos en Abel bleven vertrouwen houden in de bioscoop.

De IJzeren Klap heeft 29 jaar films gedraaid met Abeln als exploitant.

Koos Abeln besluit, na opening Musselkanaal, een bioscoop bij het cafébedrijf aan het hoofdkanaal in Emmercompasuum te bouwen. : bioscoopbezoek was na de 2e wereldoorlog nog steeds stijgende. In het Nieuw Weekblad voor Cinematografie kunnen we lezen dat er in 1953 heel wat bioscopen in de regio worden geopend:

behalve het REX theater in Emmercompascuum, wordt ook het City-Theater in Emmen geopend van Abeln zijn vriend Miedema. Naam Rex werd enerzijds gekozen omdat City al gekozen was door Miedema en omdat Rex 1 letter minder had en dus goedkoper was om lichtreclame te maken. Ook in Assen werd in 1953 bioscoop geopend. (en uiteraard verder hele land)

1953: invoering Cinemascope (breedbeeld)

Nieuw Weekblad voor de cinematografie van 18 september 1953

VERBOUWINGSPLANNEN IN EMMERCOMPASCUUM

Over Klazienaveen gesproken, het succes van REX in Emmercompascuum zette Abeln aan het denken over een permanente theater in Klazienaveen. Ondanks dat de televisie met uitzendingen was begonnen, begon Abeln plannen te ontwikkelen voor een bioscoop in Klazienaveen. Aangezien hij reeds films vertoonde bij van Dijk ging hij ook onderhandelen met van Dijk, om de cafézaal om te bouwen tot een permanente bioscoop. Maar van Dijk kon niet besluiten en die besluiteloosheid die duurde Pa Abeln te lang. Hij ging op zoek naar een andere geschikte plek in Klazienaveen. Astra theater werd gebouwd (nieuw) door dezelfde architect, Kleinenberg, van De IJzeren Klap. Astra werd het derde theater van Abeln. De bouwvergunning werd in september verstrekt en met kerst draaide de eerste films. Op 23 december 1958 werd de opening gevierd van het Astra theater in Klazienaveen met de film "Zeven broers, zoeken zeven bruiden".

Nadat er in de familie Abeln wat huwelijken waren voltrokken werd het tijd voor een herverdeling van de taken. Pap en Mam, Abel en Helma en Ricky gaan wonen in de bioscoop in Klazienaveen. Johannes en zijn vrouw Siny Schulte gaan het café en de bioscoop in Emmercompascuum verder runnen. De bioscoop wordt in de 70er jaren gesloten en omgebouwd tot feestzaal. Theo is inmiddels getrouwd met Anneke Veldhuis gaan De IJzeren Klap runnen, ook een slijterij wordt aan het bedrijf toegevoegd en later kwam daar ook nog het Luxor Theater in Stadskanaal bij. Dat duurt tot 1981, want dan laten Theo en Anneke in Stadskanaal het Smokey-theater bouwen. Na de opening van het Smokey is het met de bioscoop De IJzeren Klap voorgoed gedaan. Er vestigden zich wat opeenvolgende discotheken in. Nieuwe eigenaren komen en gaan.

In Stadskanaal is bij Theo en Anneke de opvolging geregeld want al geruime tijd is Koos en ook Ingrid in het bedrijf werkzaam. Uitbouwen en perfectioneren van beeld en geluid alsmede de inrichting heeft Abel ook reeds in 1977 gedaan door Astra om te bouwen tot de eerste service-bioscoop van Nederland. Het succes van de service-bioscopen beperkt zich echter niet tot Astra alleen, ook Smokey van broer Theo mag zich in grote belangstelling verheugen. De belangstelling voor Astra werd echter zodanig dat in 1988 Astra 2 werd gebouwd en ook met een groot feest werd geopend. In 1994 werden ook nog de EURO-bioscopen in Emmen aan het bioscoopbedrijf van Abeln toegevoegd.

Bijlage 3: Gebruikte gegevens voor plattegrond vaste bioscopen Groningen en Drenthe in 1938, 1958 en 1978

Vaste bioscopen in Drenthe

1938

Onderneming

Thedinga
Miedema
Miedema
Miedema

Bioscoop

Apollo
Van den Broek
Groothuis Concertzaal
Luxor (Kleine Oever)

Plaats

Assen
Coevorden
Emmen
Meppel

1958

Onderneming

Thedinga
Thedinga
Miedema
Abeln
Miedema
Abeln
Miedema
Van Wijk
Welte

Bioscoop

Apollo
Diana
City
Rex
Luxor
Astra
Luxor (Kleine Oever)
Maxwill
Welte's bioscoop

Plaats

Assen
Assen
Emmen
Emmercompascuum
Hoogeveen
Klazienaveen
Meppel
Paterswolde
Zuidlaren

1978

Onderneming

Miedema
Miedema
Refion
Miedema
Abeln
Miedema
Abeln
Welte

Bioscoop

Apollo
Diana
Autobios D'Oale Woag
City
Rex
Luxor
Astra
Welte's bioscoop

Plaats

Assen
Assen
Borger
Emmen
Emmercompascuum
Hoogeveen
Klazienaveen
Zuidlaren

Vaste bioscopen in Groningen

1938

Bedrijf

Rodenex
 BV
 Schepel (fam.)
 Grobion
 Grand Theater BV
 Nebimij NB (Amsterdam)
 Luxor NV
 Milius (fam.)
 H. Bisschop
 De Boer (fam.)
 Hollemans (fam.)
 Lubberman
 Hollemans (fam.)
 J. Renier
 Hollemans (fam.)

Bioscoop

Luxor
 City
 Beurs Theater
 Grand Theatre
 Cinema Palace
 Luxor
 Hoogezandster Bioscoop
 Corso
 De Boer
 Luxor
 Flora
 City
 Veenlust
 Scala

Plaats

Appingedam
 Delfzijl
 Groningen
 Groningen
 Groningen
 Groningen
 Hoogezand
 Leek
 Musselkanaal
 Stadskanaal
 Ter Apel
 Veendam
 Veendam
 Winschoten

1958

Ondernemer

Rodenex
 Schepel (fam.)
 Lubberman
 Grobion
 Grand Theater BV
 Theatermaatschappij v.d. NL Bioscoop
 Luxor NV
 Milius (fam.)
 Milius (fam.)
 H. Buursema-Knol
 Abeln
 Miedema
 Hollemans (fam.)
 Will Edens
 H. Greven
 Lubberman
 H. Bisschop
 Hollemans (fam.)
 R. Hensen
 Dommering (fam.)

Bioscoop

Luxor
 City
 Het Centrum
 Beurs Theater
 Grand Theatre
 Cinema Palace
 Luxor
 Hoogezandster Bioscoop
 Centrum Theater
 Corso
 De IJzeren Klap
 Oosterhof
 Lido (B)
 Maxwell
 Luxor
 Flora
 City
 City
 Veenlust
 Dommerings Cinema

Plaats

Appingedam
 Delfzijl
 Finsterwolde
 Groningen
 Groningen
 Groningen
 Groningen
 Hoogezand
 Hoogezand
 Leek
 Musselkanaal
 Noordwolde
 Oude Pekela
 Paterswolde
 Stadskanaal
 Ter Apel
 Uithuizen
 Veendam
 Veendam
 Winschoten

Hollemans (fam.)
Okaphone

Scala
De Lauwers

Winschoten
Zoutkamp

1978

Ondernemer

Rodenex
Schepel (fam.)
Grobion
Grand Theater BV
Theatermaatschappij v.d. NL Bios.
Wolff NV
Wolff NV
Luxor NV
Wolff NV
City Theater NV (Den Haag)
Milius (fam.)
F. Buursema-Woest
Abeln
onbekend (tot '77 Abeln)
Fion Mij.
BV
Hollemans (fam.)

Bioscoop

Luxor
City (Molenberg)
Beurs Theater
Grand Theatre
Cinema Palace
Camera
Camera
Luxor
Filmcentrum Concerthuis
City (Willem Lodewijk Passage)
Centrum Theater
Corso
De Ijzeren Klap
Luxor

City
Scala

Plaats

Appingedam
Delfzijl
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Groningen
Hoogezand
Leek
Musselkanaal
Stadskanaal

Veendam
Winschoten

Deen.

mf: Jijfingh.
Joh: woltken arff: O.
Banchius.
Camminga.
Gruis.
Matthe van Consterden.

Lucius.
Tockens.
De Jacht van Sloot.
Sickinga.
Tockens.
Rengers.
Rengers.
Horn.
Rengers.
Gruis.
Landt.
Lucius.
Lucius.
Horn.
ndrick

Corpus van de Omme

Medicine Diep.

J: Eppo top Hansum.
 J: Jan Leino.
 Cap: Tamminga.
 Vroome Sijkinga.
 Hooge-Zant's weduwe.
 Rentm: P. van Marck.
 J: Sicco Rengers.
 S: Henne Hornick.
 Jan Rotger's weduwe.
 Artes de Horn.
 J: Jan Renges.
 Tyado Tockens.
 A: de Horn.
 Zuidt mendinge.
 A: de Horn.

24
23
22
21
20
19
18
17
16
15
14
13
12
11
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

Don
Laten